

Karslı Bedreddinzâde Mirlivâ Ali Beğ

K A A ' İ M E

H. 1117 - 1135 (1705 - 1723)

**(Çökmekte olan İran - Safavî Devleti'nde Afgan Sülâlesi hâkimiyeti,
Şirvan ile Dağistan Sünnîlerinin istiklâli ve Moskof Çarı I. Petro'nun
istilâsı üzerine, Osmanlı gizli istihbaratının özeti)**

Müellif yazmasından, fotokopisiyle birlikte hazırlayan :

Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

İ Ç İ N D E K İ L E R

Bahis :

- Eser Hakkında Birkaç Söz 92 - 97
- I. *Mukaddeme*: Safavîlerin bid'atleri; Osmanlı Padişahı ve Veziria'zamının iyiliği. 99 - 105
- II. H. 1117 M. 1705 yılında İranda başlayan iç kavgaları: Sünnî Ağvanlılar'dan Mîr-Üveys'in Kandahar'da Safavî kuvvetlerine galebesi; Üveys'in oğlu Mîr-Mahmud'un (1722-1725) hükûmeti. 105 - 108
- III. Lûristan'da Abdallı Oymağı Sultanı Esedullah'ın Safavîlere karşı isyanı ve Mîr-Mahmud tarafından öldürülmesi; Özbek cânibinden Belûc kavminin, Kâşân ve İsfahan'a yağmaya gelmeleri; Bahreyn'de İmâm-i Hâricîlerin Safavîlere karşı isyanı. 108 - 109
- IV. H. 1128/M. 1716 yılında Tiflis doğusundaki Carlar-Lezgileri'nin ayaklanması ve Zahur Beği ile birleşmeleri; Tiflis Gürcü Hanı Vaktan ile amucalarının ikiyüzlülüğü ve Moskof Çarı Petro'ya temâyülleri; Lezgiler'in Safaviler'in Şirvan Hâkimi Hasan-Ali Han ordusunu bozdukları. 110 - 112
- V. Dağıstan'da Şamhal-Eli ile Şirvan Sünnîlerinin birleşip, Şirvan'a hâkim olduktan sonra, Safavîler Ülkesine akınları ve Osmanlılara meyletmeleri; Tatarlar'a benzeyen Şirvanlılar'ın, büyük ordulara ve uzun muhasaralara dayanamayacağı; Gencililer'in bile Safavîler'den yüzçevirmesi. 112 - 115
- VI. Tiflis Hanı Vaktan'ın Gence-Eline akını; Şirvan ve Dağıstan Sünnîleri Başbuğu Hâci-Dâvûd Beğ'in, Mugan'ı zabtı; eskiden Anadolu'dan gitme olan Mugan-

- Türkmanları'nın Hâci-Dâvûd Beğ ile birleşmesi ve Erdebil'in, Sünnîler tarafından zabtedilmesi 116
- VII. Demirkapu ile Bâdkû (= Baku)nun, askerî ve iktisadî ehemmiyeti; Sünnîlerin, bu yerleri ve Gence'yi harab olmadan almak istedikleri; Tebriz havalisine de hâkim olan Sünnîlerin, korkunç bir kıtlık yüzünden, Revan Fethini ilkbahara bırakmış oldukları 117 - 118
- VIII. Âciz kalan Safavî Şâhı Hüseyin'in, Osmanlılar dururken, Hıristiyan Moskoflar'dan yardım dilemeğe karar vermesi; Mîr-Mahmud'un h. 1132/m. 1720 yılında, İsfahan'da büyük bir Safavî ordusunu bozması; Şâh'ın Kazvin'de yeniden hazırlık görmesi. 119 - 121
- IX. Şâh'ın, Osmanlı Şehzadelerinin sünnet düğününü tebrik için (h. 1132/m. 1720 de) İstanbul'a Elçi göndermiş olduğu; Mîr-Mahmud'un İsfahan mıntakasında yeniden galebe ile, İran tahtına geçmesi ve Tokat'tan gitme Ermeniler'in bulunduğu Culha kasabasında yerleşmesi 121 - 123
- X. Kevkebi nühusette olan Şâh Hüseyin'in, Büyük-Mîrzâ'yı «Şâhvekili» ilân etmesi; Ağvanlılar'ın Safavî paytahtı olan İsfahan'ı, neden zabtedemediği. ... 123 - 125
- XI. Astarâbâd mıntakasında, Anadolu'dan gitmiş olan Yaka-Türkmanları Kethudası Adına-Kurt'un, Safavî kuvvetlerine galebesi ve sonunda, binden fazla adamıyla birlikte hileyle yakalanması. 125 - 126
- XII. Safavî Şâhı Hüseyin'in: Dağıstan, Şirvan ve Karadeniz'e kadar bütün Gürcistan'ı, Moskoflara vermeyi va'dederek, Çar I. Petro'dan yardım dilemesi; Petro'nun Tiflis ve Açıkbaş Gürcüleri, Abaza, Çerkes, ve Suvan kavimleriyle anlaşıp, Kafkaslar güneyine ordu göndermeye hazırlanması; ve h. 1134 / m. 1722 de Astarkan'dan donanma ile Şirvan'a asker çıkarıp, bozulması; Moskofların Kafkaslar güneyine hâkim oluşu ile, Osmanlıların Kars ve Çıldır Eyaletleri'nin tehlikeye düşeceği. 126 - 130
- XIII. Dağıstan Şamhalı'nın, Moskof tehlikesi karşısında, Dağıstan ile Şirvan'ı korumaya azmetmesi; buna kar-

- şı Şâh tarafının kayıdsızlık gösterip, hattâ Moskoflar'la dostluk kurması. 130 - 132
- XIV. Moskofların, H̄azar denizinden faydalanarak, nere-leri istilâ edebilecekleri; ve Astarkan'dan Demirkapu ve Şirvan iskelelerine, ne kadar zamanda gelinebileceğinin beyanı. 133 - 134
- XV. Dağistan, Çerkes ve Abaza Ülkeleri ile Kafkaslar güneyinden, Moskoflar'ın geçebilecekleri yerler ve belibaşlı konaklar; H̄azar denizinden başka, Tırabuzan'a yakın Karadeniz kıyılarına bile kolayca çıkılabileceği; Osmanlıların, muhtemel bir Moskof istilâsına karşı, doğuda alacağı tedbirler. 134 - 137
- XVI. Tiflis Hanı Vaktan ile diğer Gürcüler'in, Moskoflar'a meyletmesinin sebebi; eskiden Dağistan'ın da, Osmanlı Ülkesinden olduğu. 137 - 138
- XVII. Kızılbaşlar'ın Sünnîler'e verdiği zararlar; bunların mezhebindeki bid'atler; ve Sünnîlerle olan 'adâvetlerinin eskiliği. 139 - 140
- XVIII. Metinde geçen arapça ve farsça parçaların, türkçeleri. 141 - 143
- XIX. Fotokopiler. 145 - 170

ESER HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Bu risaleyi, biricik ve müellifin elyazısıyla olan karalama nüshadan istinsah ettik. Bu eser, 18. Asır başlarında çökmekte olan *Safavî hâkimiyeti* çağındaki *İran Yaylası'nın* ahvalini, *I. Petro* (1690-1725) idaresinde büyük hamlelerle ilerliyen *Rusya'nın*, *Önasya'ya* yayılmak üzere bulunduğu bir sırada, *Osmanlı Devleti'nin*, doğu hudutlarını ve «*bakire bir kız olan Karadeniz*»ı nasıl bir dikkatle korumak istediğini; ve daha uzaklardan, buraları emniyet altında bulundurmak için, o zaman ne büyük bir titizlikle çalışıldığını gösteren, son derece mühim siyasî ve askerî yerli bir vesikamızdır.

İkiyüz yıldanberi *İran Yaylası'na* hâkim bulunan ve doğuda *Osmanlılar'ı* pek çok uğraştırmış olan *Safavî-Türk İmparatorluğu*, *I. Hüseyin Şah* (1694-1722) çağında devlet idaresinin çok bozulmaya başlamasıyla, çabucak yıkılmaya yüz tuttu. Memleketin hemen her yerinde yarı-göçebe veya yerli olan Sünnî boy ve oymak beğleri ayaklanarak, kendi başlarına hâkim olmaya başlamıştı. Bu gibi beğlerin başında bulunanlar, *Afganistan'daki* «*Ağvanlı*» boyunun «*Kılıçlar*» veya «*Gilcâi*» / «*Gilzâi*» uruğundan olan *Hacı Mir-Ûveys* (1715-1722) ile, *Şirvan* ve *Güney-Dağistan* yerlileri gibi, *Safavîler* idaresindeki Sünnî ahalinin ilerigelenleri idi. Âsi Beğler ve Sünnî ahali karşısında gittikçe mağlûbiyetten mağlûbiyete düşerek uçurma doğru yuvarlanan *Safavîler'in* bu hali, *Purut'ta* Türklere karşı bozulup *Karadeniz'den* istilâ elini çekmiş olan *Ruslar'a*, *Hazar denizi* yoluyla *Kafkas-İlleri'ne* ve *Önasya'ya* ayak atma cesaretini veriyordu. Bu büyük tehlike karşısında *Osmanlı Devleti*, seyirci kalamazdı.

Hudut üzerindeki en büyük ve güvenilir kalelerimizden biri olan *Kars'ın*, ötedenberi doğu seferleri ve serhad işlerimizde çok

büyük ve son derece mühim hizmetleri görülmüştür. İşte bu sıralarda, doğu komşumuz olan *Safavîler*'in içeride uğradığı yıkıcı bozgunlardan ve memlekette gittikçe artan başsızlıklardan istifade ederek *Kafkas-Elleri*'ne sokulmak isteyen *Ruslar*'a karşı, Devletimizin pek ciddî tedbirler almayı düşündüğünü görüyoruz. *İran*'ın muhtelif yerleriyle *Gürcistan*, *Şirvan* ve *Dağsian*'a *Türkiye*'den gönderilen elçi ve casuslar arasında, «*Zaruşad Sancağı*» (şimdiki «*Arpaçay*» kazası) *Beği Karslı Mirlivâ Ali Beğ* de, «*me'muren*» gitmiş bulunuyordu.

* * *

H. 1135 yılı başlarında (1722 sonbaharında) *Karslı Mirlivâ Ali Beğ* tarafından *Sadrî'azam Dâmâd İbrahim Paşa*'ya takdim olunan «*Kaa'ime*» adlı *İran ve Kafkası-Elleri* hakkındaki bu istihbarat raporu, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi*'nde «*Türkçe Yazmalar*» arasında 478 inci sayıda bulunmaktadır. Eskiden «*Edebiyat Kütüphanesi*»nde 4648 numroda kayıtlı olan bu eser, 1920 de bu kütüphanenin, «*Dârülfünân-i Osmânî Edebiyât Medresesi*»ne devredilmesi üzerine, buradaki memurlardan *Receb Ferid Beğ* tarafından yaprakları numrolanıp kaydedilmiş bulunmaktadır. 15×21 santim eb'adında ve divanî kırması bir ta'likle yazılı bulunan bu ufak risalenin her sahifesi 16 (bazan 15 veya 17) satır olup, hepsi 27 yapraktır. Yalnız son yaprağı takip eden boş yaprağa, aynı hatla bir satır yazı yazılmışsa da, sonu bağlanıp tamamlanmadan kalmıştır.

Müellifin elindeki müsvedde nüshalardan biri olduğu anlaşılan bu yazmanın ilk (1a) sahifesine, başkası tarafından «*Târîh-i Mâdde-i 'Acem-i Râgıb Paşa*» ibaresi yazılmışsa da, sonradan bu ibarenin üzeri çizilerek altına, başka bir yazı ile: «*1135 Târihinde İranlılarla Vuku'bulan Muhâberâta Dâir Risâle*» ve altına, başka birisi tarafından da, «*nâkıs ve nâtamâmdır*» diye yazılmıştır. Müellifi ise buna, «*Kaa'ime*» adını vermiştir. Bu yazmanın 1b. yaprağındaki ilk sahifenin yazısı, 2b. yaprağında yeniden ve azcık genişletilerek yazılmış, hep aynı cins vazı ile ve aynı çeşitteki yapraklara devam edilmiştir. Eserin sonunda birkaç yaprak daha boşsa da, «*Mukaddeme*»sinden anlaşıldığına göre, 27b. yaprakta «*Khâtîme*»ye geçilmiş olup, bitirilmesine az kalmıştır. Bu müsveddede, yalnız 19-20. yapraklar arasında, *Safavîlerin I. Petro*'ya elçi gönderip, *Rusları* resmen *İran*'ın yardımına çağırıldıklarını anlatan pek mühim bir bahse âit, bir yaprağın koparılmış olduğu görülmektedir.

(*). 2a, 6a, 27a yaprakları boş olup, 27b başında, bitmeyen bir başlık satırı vardır.

Müellif hakkında, kendi eserinden başka hiçbir yerde malûmat bulamadık. Ali Beğ, «Kaa'ime»sinde kendisi ve memuriyeti için, şunlara işaret ediyor:

Sünnîlere çok düşman olan «Kızılbâş»ların «Şâhları olan kimesine dahi, salâh ü sedâd ve rüşd ü isti'dâddan 'ârî ve vüzerâ vü ümerâsı, azlem ü akbeh ve bid'at-nisârî olmalarıyla», Allahü Ta'âlâ da, «tâifei merkuumeyi mugayyir ve her cânibden hücum eden tâ'ifeyi anlara gaalib ve müstevlî buyurup, ahvâl-i bîme'âl ve neket ü nühûsetleri mütevâtir oldukda, tamâm keyfiyyetlerin istitlâ' ve isti'lâm için, me'mûren diyarlarına varup; her ahvâlî, sıhhati üzere tahrîr ve bilâd ü meşâhirin resm ü tasvîr» eyledik. 2b de, ters olarak, derkenâra da, şöyle yazılmış: *Ülû'lel-bâba mahfî değil ki, bu fakir, 'ilm-i tevârîh'e mümâreset ve ashâb-ı seyahate müvâlefet etmeyüp; bu âna gelince, târîh ahvâline âşinâ olmayıp; işbu ev râkî 'indî terkîm eylediğimizden, hazf-i mensûr gibi kelâm-i menşûr ve kaaide-i müverrihine mugaayir vâkî' olmuştur. Ve tabi'at-i şîriyye ve selîka ve takfiyemiz olmayıp; bu vakte gelince, nazma müte'allik bir kelâm-i inşâdımız olmadığından nâşî, mevzûn güftâra kaa'dir olamayıp, hemân tebyîn-i ahvâl olmak için, makaal-i bîme'âl ile tesvîd olundu».*

Fakat müellif, Sadria'zam Dâmâd İbrahim Paşa için, zamanın âdet ve göreneğine uyarak, güç halle bir «kasîde» yazmak mecburiyetinde kaldığına işaret ederken: «Diyâr-i 'Acem'de tahrîr eylediğimiz Kaa'im'ye, bir mikdâr şâh ü bâl» verdim diyor. Yazmada, ilk sahifenin tekrarı ile birlikte, 8 sahife tutan «Mukaddeme»nin, sonradan «şâh ü bâl» verilen kısım olduğu ve bunun sonunda Ali Beğ'in, «Muhlisî» mahlasıyla Sadria'zam hakkında, zorlama bir kasîde yazdığı görülüyor.

«Mukaddeme»de müellif, kendi künyesine şöyle işaret ediyor: «Ve bu kulları ki, Kars-ı Erzurum sükkânından el-mülteci'- il-Allâhu's-Samed 'Ali ibni Ömer ibni Mehmed ve Bedrüddîn-zâde demekle ma'rûf ü med'û bendeleri, hîn-i fetihdenberü Serhadd-i Mansûre'de abâ'anceddin emekdâr; ve bi-nefsihi bu hakîr dahi nice müddetden berü Mir-i-livâlık ile Hudûd-i İslâmiyye'de murâbıt ve sefer ü hazar-

(*) Bu eseri 1937 yılında ilk gördüğümüz sırada bile, bu yaprak kopuktu ve Receb Ferid Bey'in kovduğu yaprak numroları, yine tamamıdı.

larda mevcûd ve kârzâr görüp, şâyân-i merhametleri olmak ümmidi, tahririmize bâdî olmuşdur». «Kaa'ime»nin başında da, şöyle diyor: “Binyüzyonyedi (1705) senesinde işbu Otuzbeş (1722) sâl-i hüceste-me’âl-i ferhunde-fâl hılâline dek, ‘Acem cevânibinde hurûc ve zuhûr eden tevâifün, vukuu’ bulan muhârebe ve sâir keyfiyyetleri, ne vech üzere olmuşdur? Sancağımızın (Zaruşad’ın) kurb-i mülâsakati hasebiyle, ittilâ’ ve fennimiz muhît olduğundan, *me’mûren diyarlarına varup, nice müddet meks ve sû-be-sû tefahhus ve isti’lam eyledikde*, mâbeynlerinde olan *Müselmân-i Sünniyân* ve ‘iyâb ü zehâb eden tüccâr ve bâzîrgân ve sikaat-ı sahîhü’l-kelimâtın ihbâr ü talrîr; ve büldân-i kesîrde mütevâtîr ü şehîr ve ümerây-i A’câm’dan hemîşe sefer ü hazarlarında mevcûd ü müstakar olup, tarafımıza ‘arz-ı hüllet ve rûy-i hulûs-i istikaamet gösterenlerin ta’bîrleri üzere, min-evvel-i ilâ-hâzâ beyân olunur». Bundan anlaşılıyor ki, *Safavî Beğleri*’nden bile, bu sırada Osmanlılara casusluk edenler ve *Ali Beğ*’e malûmat verenler de olmuştur.

«Kaa'ime»nin h. 1135 (1722) sonbaharında beyaza çekilip *Sadria’zam*’a sunulmuş olduğu, başlangıçtaki ifadeden; ve *I. Petronun* 1722 güzünde ilk olarak *Şirvan*’a saldırıp, bozularak çekilip gidişinden bahsedilmesinden anlaşılıyor. Eserin sonunda müellif, *Kars’ın Zaruşad Sancağı* (**) *Mîrlivâlığı*’nda bulunmuş olduğuna, şöyle işaret ediyor: «Bu fakîrin (İran’a gönderilmeden önce), sâbıka *Mîr-i-Livâ olduğu Zaruşad Sancağı*...».

Ali Beğ, vazifesini hakkıyla idrak etmiş olup, o zamanın umumî ve hususî siyasî vaziyetini çok iyi kavramıştır. «Kaa'ime»nin

(**) Eski imlâsıyla adı «Zaruşad» diye yazılan bu kazâya, halk arasında «Zarşat» denilmektedir. 1927 başında Kars’ın «Zarşat» ve «Süregel» kazâları birleştirilerek, huduttaki «Arpaçayı»na göre «Arpaçay» adı verildi, kazâ merkezi (haritalarda «Arpaçay» kazası olarak gösterilen yer), Çıldır gölünün Kars çayına karışan ayağına yakın bulunan *Zarşat* kasabasıdır. Buranın, kuzeybatı yanındaki küçük ve tarihi «Kale»sini ve ünlü Câmî’i ile Mescidleri’ni, 93 (1877) Felâketimizden sonra, bu kasabadan Anadolu içlerine göçürülen Türk ahâlisinin yerine, Çarlık idaresi, «*Khakhol*» denilen Ukraynalı köylüleri «koloni» olarak yerleştiren, yıktırması ve taşlarını yapılarda kullanmış; kasabanın adını bile değiştirmişti. 1918 deki İlk -Kurtuluş’ta, «Koloni»nin çoğu savuşup gitti. Bugün, *Zarşat Kalesi*’nin bulunduğu tepelikte, Arpaçay İlçe Merkezi’nin beton «İçmesuyu Deposu» bulunmaktadır. Gençler arasında, artık «Zarşat» adı unutulmak, üzeredir. Şimdiki «*Susuz*» İlçesine de, 93’ten (1877) önceleri «*Küçük-Zarşat*» denirdi.

en mühim tarafı: *Çerkesistan, Dağıstan, Şirvan ve Gürcistan* ülkeleri *Rus* istilâsına uğradığı takdirde, *Türkiye*'nin serhad topraklarından *Kars* ve *Çıldır* (Ahıska) *Eyaletleri* ile *Karadeniz*'in düşeceği tehlikeyi lâyıkıyla belirtmesi, hattâ biraz da doğum yeri kaygı ve duygularını da karıştırarak, bir serhad-yiğidinin, Hükûmeti ikaz etmiş olmasıdır. Ta Kanunî çağından beri Osmanlıların, uğurlarında bunca kan döktükleri *Şirvan ve Azerbaycan ile Dağıstan Sünnîleri*'nin, bu sıradaki nazik vaziyeti ve daha başta gelen «millî hududları emniyet altına alma» vazifesi de, bu eserde delilleriyle sayılıp gösterilmiştir.

Temiz bir sureti *Sadria'zam Dâmâd İbrahim Paşa*'ya sunulmuş olan bu «*Kaa'ime*»nin, ertesi yıl, yani 1723 ilkbaharında, Ordu muzun, *Erzurum Vâlisi Silâhdâr İbrahim Paşa* Serdarlığında harekete geçirilerek, *Şirvan* kıyılarına çıkıp tutunmuş olan *Ruslar*'dan önce *Tiflis*'i süratle işgale memur edilmesinde, büyük tesiri olsa gerektir. Bu tarihten itibaren, bütün *Gürcistan* ile *Azerbaycan*'ı bir daha işgal ederek imparatorluk hudutları içerisine alan *Osmanlılar*, 14 yıl sonra (h. 1149 = 1736) buraları İran'ın kurtarıcısı *Avşarlı Nâdir Şah*'a terketmişlerse de, bu yeni Şark Seferlerinin başında gözetilen gayeye ermiş bulunuyorlardı. Çünkü, *Safavîlere* vâris olan *Türkmen Nâdir Şah*, İran'a kudretle sahip olmuş, pek çok zayıttan sonra *Ruslar* da, *Dağıstan* ötesine, eski hudutlarına çekildiğinden, Moskof tehlikesi, Kafkas-Elçeri ve Önasya'dan, uzaklaşmış demektir. İşte müsveddesi elimizde bulunan bu «*Kaa'ime*», 18. Asrın ilk yarısında, İran'daki *Safavî sülâlesi* hâkimiyetinin yıkılıp kalkmasıyla hâsıl olan muvazenesizlikten, istilâcı *Rusların* istifadesini önlemek için, *Osmanlıların* doğuda alacağı tedbirleri anlatmak gayesiyle yazılmıştır.

«*Kaa'ime*»deki malûmat, *Macar Papaslarından* olup *Safavîlerin* son yıllarında İran'a seyahat etmiş bulunan *Yudas Thaddaus Kruzinsky*'nin yazdığı ve h. 1141 (1728) yılında *İbrahim Müteferrika* tarafından (lâtince) aslından terceme edilerek, ertesi yıl basılmış olan «*Terceme-i Târîh-i Seyyâh der-Beyân-i Zuhûr-i Ağvaniyân ve Sebeb-i İnhidâm-i Binây-i Devlet-i Şâhân-i Safaviyân*» adlı eserdeki haberleri de, tamamlamaktadır. *Muhammed Mehdî Astarâbâdî*'nin «*Cihân-Güşây-i Nâdiri*» adlı *Nâdir Şâh Tarihi*'nin başında verilen malûmat da, «*Kaa'ime*»dekilere uymaktadır. Alâkadarların, ayrı ayrı görüş ve maksatlarla yazılan bu üç kaynak eseri karşılaştırarak tetkiki, faydalı olur. İzah notlarımızda gösterilen

kaynaklardan başka, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında 1974 te İstanbul'da basılan Hrand D. ANDREAS-YAN tercümesi iki ermenice kaynaktan, 1 Mart 1722 - 1 Eylül 1723 vak'alarını anlatan Gilânlı ajan Petros di Sarkis'in «*Kronolojisi*» de, Kars'lı Ali Beğ'in bu eseri gibi, görgüye dayanır.

Biz bu eseri tanıtırken, mümkün olduğu kadar müellifin imlâsına sadık kaldık. Yaylar içerisindeki başlıklar ve ibareler, tarafımızdan ilâve edildi. Bazı mühim hususların kolayca anlaşılması ve mukayesesi için, gereken izah notları da, hâşiyelere alındı. Metinde geçen *arapça ve farsça ibare ve parçaların türkçesi*, roma rakamıyla olan sıralarına göre ona ilâve edildi. Ayrıca, yeni yazımıza çevrilen metnin, asıl yazma ile karşılaştırılması için, eserin ikişer sahifelik fotoğraflarının klişesi, 26 levhada en sona eklendi. (***)

Doğudan Türkiyeye gelecek büyük bir düşman tehlikesini, bundan 253 yıl önce anlatan ve *Türkiye ile İran'ı* (y. 16a - b), çok ve ciz cümleler ile mukayese eden Karslı bir Sancakbeğimizin eserinin bu şekilde neşrine, bizim gibi, onun ruhunun da sevineceğine inanıyoruz.

10 Mart 1975, Erzurum

Doç. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu

(***) Bir Lise Mezununun bu eseri yanlışsız okuyabilmesi için, *kaf* ile *kef*'in *ha* ile *he*'nin ve dokuzuncu seslimiz *e*'nin, belirtilmesine çalışıldı.

(MUKADDEME)

(Safavilerin Bid'atler'i; Osmanlı Padişahı ve Veziriazamının iyiliği).

(1b ve 2b) (*).

Bismi'Llâhi'r-Rahmâni'r-Rahim

محمد الله تعالى ونصلي على سببه النبي الذي اصابناه
وعلى آله وعمرة البررة الاتقيا واصحاب النبيا المقندا
مادامت الارض والسماء وتناوبت تقابيل الظلم والاضواء.

(I). Ve ba'de ma'lûm ola ki, El-Mülk-i Lillâh hüccetiyle Mâlik-i Memâlîk-i Âlem olan Khudâvend-i Bîçûn tenezzehe künhehu'an-idrâki'l'ukuul-i ve'z-zunûn Hazretleri, Şark Cânibi'nde olan bir mikdar mevâzi' ve emâkini, fîrak-ı dâleden «Revâfız» ta'bîr olunur müştene' ve mübteda' bîmezheb ü bed-âyîn Şî'a-i Dûzeh-mekîn tâ'ifesine îrâs buyurup; sâir fîrak-ı dâleden ol cemâ'atden gayri zâhirde mevcûd (1b: ma'lûm) ve melik ü milk ü millet ve men'at sâhibi olmayup; mezâhib-i bâtılları gibi cümlesi (1b: bilcümle) mev'hûm u binâm ve muhtefî-i vehhâm. Ve fakat, tâ'ife-i merkuumeniñ mezheb ve silkleri zâhirde mevcûd olup, lâkin rûz-be-rûz Ehl-i Sünnette 'aduvv ü 'anîd ve rafz ü irtidâdların teşdîd eyleyüp meslek-i (1b:

(*) Metinde 1b dekiler, sahife 2b. yaprağında da tekrar edilmiştir. 1b deki farkı, () içinde belirttik. Matbaanın İmkânlarına göre: «h» ile «khi»yi, «'» «ayn» ve «'» ile hemzeyi, «k» ile «kafı» belirttik.

etdikleri) mezheb-i bâtılları ne gûne olduğu ve ne vechile merdûd olduğu, edillesiyle, «Khatâtîme-i Kaa'ime»de tasrîh olunmuşdur.

Şâh'ları olan kimesne daîhi, salâh ü sedâd ve rüşd ü isti'dâd-dan ârî; ve vüzerâ ve ümerâsî azlem ü akbeh ve bid'at-nisârî olmalarıyla (1b: «tasrîh»ten sonra, «olunduğu üzere, ifrât eylemele-rile») Hakkı Sübhânehu ve Te'âlâ Hazretleri daîhi,

ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم .
لما تكونون يوتى عليكم .

(II) nâss-ı kerîmi ve,

(III) hadis-i şerîfi mantûkunca (1b: üzere), tâife-i merkuumeyi mugayyir ve her cânîbden (1b: üzerlerine) hücûm (3a) eden tâ'ife-yi anlara gaalib ve müstevlî buyurup; ahvâl-i bîme'âl ve nekbet ü nühûsetleri mütevâtir oldukda.

Tamâm keyfiyetlerin istitlâ' ve isti'lâm için, me'mûren diyâr-larına varup, her ahvâli sıhhati üzere tahrîr; ve bilâd ü meşâhirin resm ü tasvîr eylediğimizde, Sultânü'l-Guzât ve'l-Mücâhidin rev-nak-efzây-i dîn-i mübin. Khâdimül-Haremeynü'ş-Şerifeyn, Kâsirü'l-Ekâsire ve'l-Bâğîn, Kahramânü't-Tuğaat ve'l-Mu'ânidin, Muhyî'ş-Şerî'atü'l-Ahmediyye ve Mürebbî vü Dâbi'-i Rabbü'l-Âlemîn, Pâdi-şâh-i A'zam ve Şehenşâh-i Mu'azzam Mevlâ Mülükü'l-'Arabi ve'l-'Acem Zıllu'lâhü Ta'âlâ fî Berriyetihi ve Khalîfetihi 'alâ a'nâ-bi-hi, Şevketli, Kerâmetli, Kudretli, Mehâbetli, Nebâhatli Padişâh-i dîn-penâh-i İslâm Medd-Allâhu Ta'âlâ zılâle re'fetihi Mefârıku'l-Enâm El-Gaazî Sultân Ahmed Khan ibni E's-Sultân El-Gaazî Mehmed Khan ibn E's Sultân İbrâhîm Khan».

عامة الله تعالى بغاية اسم رحمت .
وأيده و آيدته الى اشهاد الزمان و آخر الدوران .
ما استقبال الفرقان و كرز البجويان .

(IV) Âmîn, bihurmet-i Muhammedi'l-Emîn, Hazretlerinin hâlâ Vezîr-i-a'zamı olan Düstûr-i Ekrem, Müşîr-i Efham, Nâzım-ı Me-

nâzımü'l-Ümem, Dâmâd-i Muhterem Menba'-i Mekârim-i Ahlâk, Yenbû'-i Dil-teşnegân-i-âfâk, Bahr-i Merhamet, Ma'den-i Cûd u 'Atıyyet, Semiyî-i Khalîlu'llâh Radiy-Allâhu 'anhü ve irzâhi, a'nâ-bihi Zü's-Sadâretü'l-A'lâ, Devletli, Merhametli, Re'fetli, Semâhatli, (3b) Bende-i Rahim-i Halim, İbrahim Paşa.

عمره الله وعشاه و جعله عمّا بنجاف و بنجنا .

و بستر الله بالخير ما برير و ما يشاه .

(V) Hazretlerinin, nevâl-i 'atıfetleri, 'âleme sârî ve cûybâr-i cûd ü sahâları her cânibe cârî olup; iksîr-i himmetleri, niçe hâk olmuş felek-zeleleri ihyâ ve cüz'-i behâne ile i'tâ-ı lâyuhsâ edüp:

أقامت في الرقاب لها اياره هي الاطواق والفاك الحمام .

(VI) Mazmûnu, ahlâk-ı cemîlesine muvâfık idi.

Ve Kasîde-i

ما نوال الغمام وقت ربيع
و نوال الامير بدرة عين
و نوال الامير عنر صفا
كنوال الامير يوم سناء
و نوال الغمام قطرة ماء
و نوال الغمام بعب بقاء .

(VII) haklarında sâdık olup. Evsâf-ı hakîkiyyelerin, resâilde mastûr ve elsine-i 'âlemde mezkûr gördüğümden, mesâfe-i ba'îdeden şeddü rahl edüp, didâr-i huçeste-âsâr ve mehce-i selimü'l-lehceleri müşâhedesiyle, karîru'l-'ayn olmak ârzûy-i hayâl eyledikde. Kassâm-i Rûz-i-Ezel, âb ü dânemizi her cânibe taksim etmeğın, zamân-i kalilde Memâlik-i Anadolu'nun her cânibinden geşt ü güzâr ve seyr-i diyâr; ve 'ale'l-husus, dev-âsâ ve 'ifrît-edâ Tâ'ife-i Ekrâd ve Türkman eşkıyasına tesadüf edüp,

تسكن البحرات من دولته . خوفاً و خوفاً من طونه
حتى ترى الامن والامان في جميع البلدان .

(VIII) Me'âli üzere, her diyârı (4a) keyd ü mazarratdan me'mûn ve istilâ-i kaht ü sürâkdan masûn; ve bi-bereket-i İbrâhim, cemî' bilâdda ni'am-i 'amîm bulup; nâire-i fesâd, gülzâr-i istirâhate mübeddel, ve ahâlî, mükerrerem ü mübeccel; ve mücerred *Memâlik-i Mahrûse* değil, belki her cânibde yümn ü ikbâlleri sirâyet edüp; berr ü bahrde ve her iklîmde olan Ehl-i İslâm, mansûr ve muzaffer olmuştur.

Ol Vezîr-i Bînazîr'i,

ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها .

(IX) Mazmûn-i münîfîniñ mâsadaki bulduğumdan, kelîmât-i âyete her ne denlû nâmerbût ise dahi, hilm ü keremlerine ittîkâen; ve 'alelhusus, zîver-efzây-i *Mesned-i Fetva* ve fereh-fezây-i rûtbe-i 'ulyâ, pîrâye-i bend-i şâhid-i ma'ânî ve cilve-resân-i fasîhü'l-beyânî, kâşif-i esrâr-i tefâsir, fâtihü'l-mu'dilât ve'l-ma'âsir, kehfü'l-enâm, müşkil-güşây-i girih-i merâm *Şeyhü'l-İslâm-i fezâil-risâm*, selleme hü-s-selâm ('Abdullah Efendi) Hazretleri ki, 'ubûdiyetleri İsm-Ullâha muzâf olduğundan, cümle 'ibâd-Ullâhîñ nizâm-i umûrlarına sâ'î ve zümre-i ulemâya râ'i, deryâ-dil (ve) ma'den-i kerem-ü hilm ve fuâd-i ümmü'l-'ulûmları merhamet-nihâd ve re'fet-i'tiyâd idiler. Eyyâm-i fazîletlerinde, yazar okur makûlesinden cüz'î. şâibe-i ma'rifet zuhûr eylese, kusûr ü kûsûrun, pîrâmen-i keremle-riyle mestûr ve mazhar-i lûtf-i nâmahsûr buyururlardı.

Şân-i 'âlîlerine (4b) sezâ ve zât-i semâhet-simâtlarına icrâ olacak medh ü ta'rife, egerçi liyâkat ve evsâf-i hamîdelerine nihâyet ve ahlâk-ı cemîlelerine gaayet yok. Ve lâkin, himmet-i 'aliyyelerine ittîkâen, cür'et olunup, *Diyâr-i 'Acem*'de tahrîr eylediğimiz «Kaime»-ye, bir mikdar şâh ü bâl verüp, Semâhatli Efendimiz *Efendi-i mü-mâ-ileyh esbağ-Allâhu ni'mete 'aleyhi Hazretleri* niñ fereh-sâz-i derûn-i derd-mendân olan kerem ü himmetleriyle, ol *Sadr-i 'Âli-Kadr*'in mültesim-i şefâh ve müzdehim-i cibâh olan 'urza-gâh-i 'âlî-penâh-larına 'arz eylemeğe cesâret. Ve dahi :

ایا جود معن ناج معناه بحاجتی و لیس معناه سواک شفعه

(X) Fehvây-i belâgat-ihativâsına müşâkiletên, vesîle-i husûl-i me-ram olmağa ümmîden, cür'et eyledim.

کل حزب بما لایهم فرحون

(XI) Medlûl-i belâgat-şümûlü üzere, hayyiz-i kabûle karîn. Ve bu kulları ki, *Kars-i-Erzurum* (1) sükkânından el-mültecî-i il-Allâhü-s-Samed 'Ali ibni 'Ömer ibni Muhammed ve Bedrüddîn-zâde demekle ma'rûf ve med'û bendeleri, (1534 teki) hîn-i fetihden berü *Serhadd-ı Mansûre*'de abâ-en-ceddin emekdâr; ve bi-nefsihi bu hakîr dahi, niçe müddetden berü *Mîr-i-Livâlık ile, Hudûd-i İslâmiyye*.-de murâbit ve sefer ve hazarlarda mevcûd ve kârzâr görüp, şâyânî merhametleri olmak ümmîdi, tahririmize bâdî olmuştur.

العذر عند كرام الناس مقول عدا عايت المأمول والمسئول

(XII).

(5a) **Der-Na't-i Dürûd-i Hazret-i Sadr-ı A'zam**

Bârek-Allâh, zehî Âsaf-ı dâd-engîz

Zâtını cümle hatâlardan emîn ede 'Azîz.

Pertev-i re'fetile 'âlemi pür-nûr êtdin

Şeb-i deycûr gibi muzlem iken 'ulûvv ü hazîz.

Fitne vü sirkat esâsını edüp kal' ü 'adîm,

Cûybâr-i himemin, eyledi etrafı temiz.

Muntafi oldu hemân nâire-i şerr ü fesâd

Çün sehâb-i keremin lûtf ile oldu lebrîz.

(1) *Kars*'a eskiden «*Kars-i-Erzurum*» veya «*Erzurum Karsı*» denilmesinin sebebi, Vilâyet (Eyâlet) merkezi olan bu şehrin, birer Sancak merkezi olan *Maraş-Karsı* (= *Kars-ı-Zulkadriyye* / şimdi, Adana'daki «*Kadırlı*») ve *Silifke-Karsı* (= *Karataşlık-Karsı*) kasabalarından ayırt edilmesi içindir. *Evlîya Çelebi* «*Seyahatnâme*»sinde de (II. 329), «*Kars Eyâlet*» anlatılırken, bu husus belirtilmiştir.

Felek-i Sadr'de çün oldu vücûduñ rahşân
Oldu hep 'unsur-i ahvâli cihân 'adl-âmîz.

Zîver-i fazl ü kemâl ile müveşşeh zâtıñ
Şâhid-i devr ü zamâne ola lûtfünle cehîz.

Manba'-i lûtf ü eyâdî, ma'den-i hüsn-şiyem
Mazhar-i feyz-i müebbed, meltaf-i cûd-i 'azîz.

Mecma'î hüsn-i şemâil, sâhib-i zât-i kerîm
Mehbit-i nûr-i hedâ, mevhibe-i Hayy (ü) Hafîz.

Matla'-i mâh-i sa'âdet, mevrîd-i hilm ü himem
Maşrık-ı şems-i semâhet, melce-i feyz ü harîz.

Bend-i pîrâye edüp lehce-i mülke dâ'im
Sahn-i 'âlem heme gül-çehre vü dil-âvîz.

Hak bu kim lûtf-i Rahîm oldu kamu aktâra
Sadre ve Mühr-e sizi elyak mehâmm-etdi 'Azîz.

Rûtbesidir kısas-i ahsen ile memdühuñ
A'na ol zât-i müzekkî ki idi *Mısr'a* 'Azîz.

Sana şâyeste ve ahrâ bu makaam-i 'âlî
Eyliye Hazreti Hak dâ'im ü kaa'im-i tîz.

(5b) Çün semiyi idiñ ol *Hazret-i Khillet-kân*'ıñ
Hep berâberce huzûrunda zer ü sîm ü rezîz.

Kîmyây-i himemin eyledi hâk olmuşu zer
Niçeler nâ'il-i nân oldu, niçe şehd-i lezîz.

Yâ İlâhî ana ver 'izzet ü 'ömr-i sermed
Sâye-endâz ola Tûbâ gibi ol nahl-i temiz.

Haşmet ü satvet ü ferri, ola dâ'im eفزün
Şîr-i şemşîri ola, gerden-i a'dâya sitîz.

Çerh-i Devletde vücûd-i fatîni dâ'im edüp
Bâliš-i *Sadr-i-sa'âdet*'de karîr ola ferîz.

Hem dañi şîşe-i sâ'at gibi bed-hâhlarını
Ser-nigûn eyliye mehmûm olalar ferr-i girîz.

Bende-i kemteridir *MUKHLİSÎ*-i zâr ü hazîn
Teşne-i âb-i zülâl-i kerem-i sükker-rîz.

Oİ Zât-i Mekârim-simât Hazretlerinin zîver-i iklîl-i gerdûn olan cevâhir-i şa'sa'a-baḥşây-i rikâb-i 'âlem-tâbları, hemvâre-i cünbûş-âver-i gül-gûn-i ikbâl olup; sâye-i kîmyâ-mâve ve sâyebân-i re'fetleri, mâdâmetü'l-eflâk farak-ı bendegândan zâ'il olmamak ed'iyesi sükkerîn-ni'am-i serpûşi-pûşile dest-i du'âmız olduğu, zât-i İskender-hısâllerine nihân buyurulmaya. Cenâb-i Vâhibü'l-Mennân Hazretleri, 'âleme re'fetli olan gülbün-i vücûd-i nâyâb-i levn-i sûdların, nesîm-i hatardan me'mûn edüp; hemreng-i libâs-i Kâ'be olan sitâre-i dâmen-i sa'âdet-me'menlerine, fersûdegî-i çeşm ve cebîn-i bendegîmizi bu bîkes kullarına mâye-i sa'âdet; ve hâk-i-pây-i iksîr-i mahsûdlarına çehresây-i rikkatimizi, sermâye-i devlet ve rif'atimiz eyliye.

بجوده و کره و منه و احسانه .

(XIII).

(Bundan sonra gelen 6a. yaprağı, boş bırakılmıştır).

(6b) MEFHÛM-I KAA'İME-İ BENDEGÎ budur ki:

— II —

(H.1117 /M. 1705 yılında İran'da başlıyan iç kavgaları: Sünnî Ağvanlılar'dan Mîr-Üveys'in Kandahar'da Safavî kuvvetlerine galebesi; Üveys'in oğlu Mîr-Mahmud'un (1722-1725) hükûmeti).

Biñyüzoniyedi (1705) senesinden işbu Otuzbeş (1722) sâl-i huceste-me'âl-i ferhunde-fâl hılâline dek 'Acem Cevânibi'nde ḥurûc ve zuhûr eden tevâifin, vukuu' bulan muhârebe ve sâir keyfiyyetleri, ne vech üzere olmuşdur? Sancağımızın kurb-i mülâsakati (2) hasebiyle, ittılâ' ve vaktimiz muhît olduğundan, me'mûren diyârlarına varup, nice müddet meks ve sû-be-sû tefahhus ü istîlâm eyledikde; mâbeynlerinde olan Müselmân-i Sünniyân ve 'iyâb ü zehab eden tüccâr ve bâzîrgân ve sıkat-i sahîhü'l-kelîmâtın ihbâr ü takrîr; ve büldân-i kesîrde mütevâtîr ü şehîr; ve Ümerây-i A'câm'dan, hemîşe sefer ü hazarlarında mevcûd ve mustakarr-olup, tarafımıza 'arz-i hillet ve rûy-i hulûs ve istikaamet gösterenlerin ta'bîrleri üzere, mîn-evvel-i ilâ-hâzâ beyân olunur.

(2) Yani, Kars'ın «Zaruşad» (= Zarşat) Sancağı'nın, İran hududunda bulunmasından.

Fermândih-i *Gişver-i İrân ve Aderbâyçân*, Sultan Hüseyin nâm Şâh-i tebâh-i gümrâhın mukaddem havza-i hükûmetinde olan قندجار Kandahar nâm kal'a ki, refâ'at ve hasânetde bîbedel ve bi'l-cümle mezârî' ve mer'âsı, dâhil-i sûrunda vâki' mahaldir.

فحاشا ثم حاشا وينهى الله عن المنكر والغشياء •

(XIV) Rarfz ü sebb ile memsûh dühâtına kand-i lâyük olma-
mağın, Hazret-i İzd-i Bîenbâz,

ان الدين عند الله الاسلام قل اللهم مالك الملك
تؤتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء •

(XV) Mazmûn-i münîfini icrâ. Ve Ümmü'l-Mü'minîn Hazret-i Siddîka ve Çaryâr-i Bâsafâ (7a) intikaamlarını ifâ buyurma-
ğa, irâde-i ezeliyyesi sûret-nümâ olup. Hind ile 'Âcem beyninde göçeri yörük makuulesinden Ağvan-i-Süleymânî (3) ta'bîr olunur Ehl-i Sünnet ve Hanetü'l-mezheb tâ'ifenin Mir-i 'Aşiretleri olan El-Hâc Mir-Üveys, Hacc-i-Şerifde iken, etbâ' ü 'aşiretine ta'addî ve ta'aruz olunmağla; hîn-i rücû' ve vusûlünde, derûnunda muzmar ve merkûz olan 'adâvet-i dinî ve gayret-i cibilliyetin izhâr ve ibrâz; ve dörtbiñ mîkdârı hâne-i 'aşiretiyle gelüp Kal'a-i merkuume sahrâsın madrab-i hiyâm; ve Sipeh-salâr-i Kal'a olan Tiflisli Şehnevâz oğlu Gürcü'l- asıl Görgi(n) Mehmed Han'ı, hânesine da'vet; ve nısfü'l-leylde etbâ' vü 'avene ve hüddâm ü havâşisiyle bi'l-istisâl, katl; ve derûn-i Kal'a ya dühûl; ve mevcûd olan Gürcü ve Revâfız-ı bed-âyîni, kel-'ihni'l-menfûş müdemmer ü medhûs; ve Kal'a-i mez-bûreyi feth ü teshîr; ve mezellet-i Şi'iyândan tathîr; ve derûnuna dörtbiñ kadar guzât-i nerre-şîr takrîr (eyledi).

Ve sene-i âtiyesinde yine Şâh-i bîpenâh, mürd-i mesfûr Görgi'-
niñ biraderi Keyhusrev nâm Gürcü'yü, altmışbiñden mütecâviz

(3) Kruzinsky'nin «Târîhi Seyyâh Der Beyân-i Zuhûr-i Ağvanyân»ında, «Ağvan» (= Afgan) Kabilesi'nin, Temür çağında (XIV. Asırda) eski «Ağvanya» (Kür ile Aras ırmakları arası «Albanya») vilâyetinden kaldırılıp Doğu-İrân'a yerleştirilen «Ağvan» (Alban)lılar'dan olduğuna işaret edilmiş ve bazı deliller verilmiştir. Halbuki, «Afgan» adı, h. 409/ m. 1018 de biten 'Utbi'nin Gazneli Sultan Mahmûd Tarihi'nden beri bilinmektedir («Efganistan» İA, IV. 138).

'asâkir-i hezîmet-âsâr ve hazîne ve cebehâne ve 'azîm âlât-i sefe-riyye ile ta'yîn (edüp); ol dahi savb-i me'mûriyete 'azîmet; ve zu'munca, ziyâde gayret ve hamiyet; ve yedi ay muhâsara ve bir vechile zafer-yâb olamayup; ahz-i intikaam-i birâder-i küfr-irtisâm iddi'âsında iken, Cenâb-i Kibriyâ, (7b)

مقرسى عنه الـامثله والـركفا ان الله عـريرودا السقام .

(XVI) sırrını i'lâ; ve Mîr-i merkuum: «*Kal'ayı verürüm*», de-yü bunlara hâb-i hargûş verni ekle, mesfûr *Keyhusrev* dahi i'timâd ve tertîb-i tedârük ü mühimmat ve şikeste beste, âheste aheste *Kal'a* cânibine revâne; *Mîr-i* mezkûr dahi, mânend-i berk-ı hâtif, *Kal'a*'dan tulû' ve hemçünân-i *Üveys*, belki gazanfer ü leys, gürûh-i kilâb-i *Revâfız'a* musallât ve müstevlî; ve Sipeh-sâlâr-i merkumuñ ve sâir Khanân ü Ümerâ ve 'askerîden ekserin, tu'ma-i şîr-i şemsîr; ve bakıyyetü's-süyûfu, giriftâr-i kayd-i zencîr; ve ordusun bi't-tamâm, hazîne ve cebehâne ve emti'a ve eşyâ ve devâb ü üserâ; ve hamel ü cemel ve üstür ü ester ve hargâh ü bârgâhlarıyla zabt ü istilâ (edüp); defter ile, ancak yediyüz âdemleri halâs ü rehâ ve hezîmetlerin Şâhlarına inhâ ve ilkaa eylemişlerdir.

Yiğirmibir (m. 1709) senesinde, yine Şâh-i pür-âh, ol mıkdar 'asâkir-i şeyâtîn-şümâr ile *Mehmed Zamân Han*'ı, yedi Han ve Ümerâ ve mükemmel tedârükle irsâl (edüp); anlar dahi, muhârebe; ve der'akab münhezîm ve ekseri maktûl-i seyf-i meslûl ve orduları cümleten zabt ve mahmûl olundukdan sonra; merkuum *Mehmed Zamân*, zenzeme-i el-amân ile, tarafına bî'at ve emrine itâ'at ve fermân-ber oldu.

Bu hengâmlarda *Mîr-i* mezkûr, hazîne-i vâfire ve emvâl-i mütekâsire ve *Kal'a*-i merkuume havâlisinde olan kılâ' ü bukaa' ve kazâ vü nevâhîye ve cem'ıyyet-i kesîreye mâlik (8a) olmağın. dîden-i mülûk ve meslek-i saltanata sülûk, (edüp), sikke-zed-i dirhem (ve): «*Dâr-i Karâr-i Kandağar, Khan-i 'Âdil Şâh-i 'Âlem Mîr Üveys-i Nâmdâr*» elkaabiyle, darb-i derâhim ü denânîr eyledi, Ve memleket-i memlûke-i merkuumesinin verâsında, cihât-i selâsede vâki' kurâ ve nevâhîyi dahi, zabt; ve lâkin i'mârına 'adem-i i'tibâr; ve *Acemlû* ile mâbeyni munfasıl ve mürûr ü 'ubûr munkatî' olmak mülâhazasıyla, bi'l-küllîye hedm ü tahrîb ve hâliye-tü'l hâliye mefâza-i battâliyye terk edüp. İşbu savlet ü satvetden, *Kızılbaş-i* bed-ma'âş

لحم من جرم ۷۴ و من فوقه عواش .

(XVII) *Ta'ifesi*'ne ziyâde vehim dârî ve za'af sârî ve kalblerine ru'b cârî olmağın; *Mîr-i merkuumuñ*, istilâ eyledüğü mahalden keff-i yed ve münâza'a-i ferâgat-kerd; ve böyle ferâğ üzereler iken, hitâb-i müstetâb-i irci'î, tahdiş-i sâmi'a-i *Mîr-i merkuum* olmağın, icâbet ve dâr-i âhirete rihlet; ve ferzend-i ercümend-i *Mîr-Mahmûd*'u istihlâf (eyledi).

Ol dahi, 'unfuvân-i şebâbı üzere, nâm-i *Mahmûdî* icrâ ve me-râsim-i emâreti edâ; ve nice resm-i râyât ü livâ; ve kırkbin kadar cengâver çeri peydâ; ve meymene ve meysere ve mukaddeme ve hâtimesinde Ümerâ, ber-kaa'ide müretteb ve saf-gîr olup; Yiğirmi-dokuz (m.1717) senesi hitâmına dek *Herat* ve *Irak* ve *Kirman* ve *Câm* ve *Lenger* ve *Nişâbûr* ve *Kal'a-i-Khalîl* ve sâir kırkdan müte-câviz şehir ve kasaba ve palanka feth (eyledi). Ve *Meşhed* ve *Şîrâz* ve emsâli meşâhirlere (8b) nüzûl ve muhâsara; ve lâkin, kabza-i tasarrufuna idhâl ve surra-i zabtına idrâc etmeyüp, ma'lûmü'l-mik-dâr nukuud ve emti'a ve esliha vermek üzere, istîmânlarıyla 'urfle-rinde ma'rûf kabâlaya kat' ve muhârebeyi, mütâreke eylemişdir.

Ve rûz-be-rûz kuvve-i 'aliyye ihrâz ve pâ-nihâde-i pîşrevîn olmağla, *Şâh*'ın Ümerâsından dahi vâfiri, rû-gerdân ve 'aşâir ü etbâ' iyle *Mîr-i mezkûra* taba'iyet; ve ile'l-ân, kemer-i hizmetlerin der-mi-yân etmişlerdir.

Bu esnâlarda, yine *Şah-i nâçar*, sâlifü'z-zikr *Görgi* ve *Keyhus-rev*'in birâder-zâdeleri olup, hâlâ *Tiflis Eyâleti*'nde *Khan(olan) Vaktan(g)* (4) ki, 'an-asıl *Gürcü Keferesi* nden ve papas idi, *Şâh-i 'Acem* ihzâren götürüp, Şî'a dînine vaz' ve ism-i Kızılbaşdan bir nâm tesmiye etmişdir. Mezbûr *Vaktan Han*'ı, 'ammülerinin intikaa-mını almak üzere, tahrîz ü igrâ ve niçe niçe 'arz-i mennâ ile, *Mîr-Mahmûd* muhâberesine varmak için, Sipeh-salâr nasb; ve 'asker ve mühimmât tedârükicün, üç sene Tebrîz'de meks ü kârar; ve hazîne-i mevfûre sarf edüp, kat'â 'asker cem'ine kaadir ve *Mîr-i merkuum* tarafına varmağa mütecâsir olamayup; hâ'ib ü hâsir, mahalline munsarîf oldu.

(4) Merkezi Tiflis olan «Kartel» ülkesinde hâkim *Bagratlı* sülâlesinden, VI. *Vaktang* (1703-709, 1711-1714 ve 1719-1750) *Han*'dır.

(Lûristan'da Abdallı Oymağı Sultanı Esedullâh'ın, Safavilere karşı isyanı ve Mir Mahmud tarafından öldürülmesi; Özbek canibinden Belûc kavminin, Kâşân ve Isfahan'a yağmaya gelmeleri; Bahreyn'de İmâm-i Hâricilerin Safavilere karşı isyanı).

Bu vak'alarda, bir taraftan *Lûristân* Memleketi ki, cümle'i Memleket-i Şâh'ın rub'u kadardır, Hanları olan *Abdallı Sultânı* (5) *Esedullâh*, el ve memleketiyle tavk-ı itâ'atden gerden-i gerdûn (9a) edüp; ellibin mıkdarı piyâde ve suvâri ile hürûc ve *Diyâr-i 'Acem*'i ziyâde ızrâr ve suguur-i 'azîme peydâ, ezcümle, neşîmen-gâh-i Şâhân şehr-i *Isfahân* mahallâtından *Culha* ta'bir olunur mevzi'i, şebhûn ve tarac ü talan eyledikleri nukuud-i emti'a, zabt ü beyândan hâric; ve yine mevzi-i merkuum kurbünde huyûl-i Şâhîden vâfir mâd-yân talan; ve sâ'ir ızrârları bihadd ü bîpâyândır.

Şâh-i derd-mendiñ derûnuna bir zahm-i tâze bunlar dahi nihâde ve ilâ-hâzâ hâkezâ muhârebe üzeredirler. Lâkin, merkuum *Esedullâh*, *Mîr-Mahmûd*'a muvâfakat etmeyüp, bi-re'sihi hareket murâd; ve *Mîr*-i merkuuma taba'iyet etmeden istinkâf etmekle; ba'de-l-muhârebe katl (eyledi). Ve 'ammü-zâdesi *Kaasım-Han Beg*'i makarrına istikrâr ve hâlâ üzerlerine re'is ü serdâr; ve *Mîr-Mahmûd*'un emrine imtisâl üzere pâydârdur.

Ve *Özbek Cânibi*'nden dahi, *Belûc* nâm bir kavm-i gaaret-risâm zuhûr ve iki-üç bin âdem ile hemîşe *Kâşân* ve *Isfahân* havâlisin yağma ve talan ve nice sefk-i dimâ ve hetk-i a'râz edüp; def'i mazaratlar-içün, cânib-i Şâhî'den nice def'a 'asker ta'yîn; ve def' olunmak gayr-i kaabil; ve hâlâ üslûb-i mezkûr üzere olmağın; bunlardan dahi, ziyâde mütekedder ve sıkletleri kemâlinde olmuştur.

Bu hengâmelerde, *Bahreyn Cânibi*'nden dahi *İmâm-i-Khâricî Tâifesi* ki, meslek-i mülâyimleri egerçi zidd-i Şî'adır, (9b) ve lâkin, Ebî'l-Hasan kerrem-Allâhü vechihu Hazretlerini ve Sultânü's Sühedâ Hasaneyn radiy-Allâhu 'anhümâ'yı sevmezler. İşbu *Tâife-i*

-
- (5) Safaviler çağında «*Sultân*», vilâyet vâlisi olan «*Han*»dan sonra ve «*Halîfetülhulefâ*»dan önce gelen «*Sancakbeği*»ne denilirdi. İran'da «*Han*» ve «*Sultân*» tabirlerinin bu kadar küçük mânada ve bolca kullanılmasına karşılık, Osmanlı kaynaklarında «*İran Sultanları*»nın adı «*te*» harfi ile سلطان biçiminde yazılıp, esas «*Sultân*» سلطان dan, böylece ayırt edilirdi; hattâ hareke ile, سلتان *Seltân* biçiminde bile yazılırdı.

Khavâric, tavk-ı itâ'atden hâric; ve limanlarında olan sefâin-i Şâhi ve sâir mühimmâtı zabt; ve cânib-i Şâhîden mevzû' olan gümrük-cü ve sâir zâbitânı men' ü def' ile, hîred-i Şâh'a bir hîre daği ilkaa éylediler.

— IV —

(H. 1128/M. 1716 yılında Tiflis doğusundaki Carlar Lezgileri'nin ayaklanması ve Zahur Beği ile birleşmeleri; Tiflis Gürcü Khanı Vaktan ile amucalarının ikiyüzlülüğü ve Moskof Çarı Petro'ya temâyülleri; Lezgiler'in Safaviler'in Şirvan Hâkimi Hasan -Ali Khan ordusunu bozdukları).

Bunların def'inde 'âciz ü dermânde iken, cânib-i garbilerinde Kars ve Çıldır Eyâletleri (6) mültekaasında vâki' Eyâlet-i Tiflis nâhiyesinde, Carlar ta'bîr olunur dört 'aded karyeden: Kanlı-Şa'bân ve Molla 'Abdullâh nâm Lezgiler, ikibiñ kadar Lezgiyân'a re'is ve biñyüzyiğirmisekiz (m. 1716) senesinde hurûc; ve Tiflis ve Gence nevâhîsin, üç sene mütevâliyen bi'd-defe'ât şebhûn ve büyütların ihrâk ve manasdırlarından zîb ü zîverleri selb; ve sıbyân ü nisvânın istirkaak ve ricâlların katl ü igrâk (éylediler). Ve Gürcü Keferesi, tufeng-endâzlıkda mâhir ve cengâver ve şecâ'at ile meşhûrlar iken, kaç def'a mukaabele ve mukaatele éylediler ise, kat'â tâb getüremeyüp « ان جندنا لهم غاليون » (XVIII) nass-ı kerîmi üzere, cünûd-i Müslimîn, gaalib ü mansûr ve Kefere-i fecere münhezîm ü mağhûr; ve nice sanâdîdi, dâhil-i nâr-i Cehîm (10a) dâhil-i nâr-i Cehîm (mükerrer) ve vâsıl-i semûm û hamîm olup, cem'iyet-i Lezgiyân, yevmen-fi-yevmen müterakķî (oldu).

Ve Ümerây-i Şâhi'den Zahur Beği 'Ali Sultân, Lezgiyü'l-asıl, olmağla, ol daği, muharrerü'l-ism Lezgiyân ile ittihâd ve sâhib-i men'at olmalarıyla, sâlifü'z-zikr Tiflis Hanı Vaktan-ı dalâlet-nişân ve Gürcü Keferesi, 'adem-i mukaavemetlerin karîn-i iz'ân ve tahkîk ü ilkaan ve cemâ'at-i merkuumeden istî'mân (éylediler). Ta'ife-i merkuume daği, « العفو زكوة الظفر » (XIX) medlülü üzere amân vérüp; işbu (h. 1135/m. 1722) sene-i 'amîmetü'l-meymeneye gelin-

(6) Osmanlıların 1578 den 1828 yılına kadar 250 yıl boyunca, «Çıldır Eyâleti»nin merkezi, Ahtska şehri idi. O zamanlar İran ve Gürcistan hududu üzerinde bulunan bu mühim eyaletimiz, Azgur'dan Artivin'e ve Oltu ile Ardahan'dan Kutayıs'a kadarki yerleri, hattâ Acara'yı bile içerisine alırdı (bak. KIRZIOĞLU, «Kars Tarihi», 1953 İstanbul, I. 525-526, 529).

ce, beyinlerinde emn ü amân ve münâfikaane hillet cereyân ve nev'an itmî'nân, zuhûr ve nümâyân edüp; hattâ beher sene, *Lezgi Beğleri'n ve Kethudâları'n* tarafına da'vet ve ihtirâm ü 'izzet; ve akmişe vü emtî'a ve sîm ü zer ve niçe elbîse-i fâhire ihdâ ve te'sîs-i mebânî-i hulûs mu'amelesin edâ; ve *Şâhî* tarafından kaç def'a mu'asker ve ordularına da'vet ve teklîf-i hizmet emr olundu ise, bahâne-i bîcâ ve hilâf-i inhâ ve i'tizâr-i nâmülâyim ile ibâ' vü imtinâ' ve nârevâ hareket-i nâhencâra mutasaddî; ve rûbâhâne mu'amele ile hemîşe gerek *Devlet-i Aliyye-i Ebed-Peyvend* tarafına ve gerek *'Acemlü'*ye ve her tarafına 'arz-ı hulûs ve sadâkat gösterüp; lâkin, sahîh kelâmı ve cevâb-i nâsavâbı, *Moskovlu* ile olduğu, vakî' ve bîşübhedir.

Zîrâ, mesfûr (10b) *Vaktan'ın* cibillîsi hiyânet ile me'lûf ve hâkezâ infâk ve nemek-bi-herâm olmak, nesl-i nâpâkinden mev-rûsdur. Zîrâ, bir 'ammüsi ki *Görgi Mehmed'*dir, ibtidâ *Kandahar'*da îkaaz-i ihtilâle bâdî olup, tafsilî ol sahîfede tahrîr ü beyân olundu. Mesfûr, ibtidâ küfri zamânında, *Tiflis'*de *Han* iken, menkûhesi olan avreti, cemîle ve şemîle olmağla, 'âdet-i kabîheleri üzere *Şâh* isteyüp, mezbûr dahi vermeğe 'âr etmekle, vilâyetlerinden firâr (eyledi). Ve *Dâr-i İslâm'a* gelüp, *Çıldır Eyâleti* nde *Ahîşha* ve *Ardahan Kal'alari'*nda karâr ve şeref-i islâm ile müşerref ve *Mehmed* nâmını ol vakit tesmiyeden sonra, yine *Kızılbaş'a* dahîl ve Şî'a meslekine vasîl oldukda: «*Bundan bir def'a hiyânet müşâhede olundu; bir vechile dahi emniyyet gelmez*», deyü el ve memleketinden ib'âd; ve nihâyet-i İrân olan *Kandahar'a* iskaat (eylediler). Anda dahi harekât-i kâsidesi sebebiyle, herc ü merc oldu.

Ve bir 'ammüsi dahi, *Arçıl Han* (7) ki, ol dahi *Tiflis Hanı* iken, yine bu makuule avret gavgaasıyla firâr ve *Devlet-i 'Aliyye'*ye ilticâ (eyledi). Ve *Açıkbaş* (8) *Meliklüğü* i'tâ buyurulup, كالتراپ في القس

- (7) Bu «*Arçıl Han*» Tiflis Vilâyeti (Kartel) Bagratlı sülâlesinden olan *I. Ereklî* (1688-1703) Han'dır. «*Kaa'ime*»de, «*Arçıl*» آرچیل şeklinde, «ye» ile yazılıdır.
- (8) *Dede-Korkut Kitabı'*nda (IV. Boy) «*Başı-Açuk* (İmeret), *Dadyan*» (Megrel) şeklinde adıgeçen bu vilâyet, merkezi *Kutayıs* olan «*İmeret*» veya «*Batı-Gürcistan*» dır. Osmanlı ve Safavî kaynaklarında buraya «*Vilâyet-i Açıkbaş*» veya «*Açıkbaş Vilâyeti*» denilmektedir. Bugün de *Kars*, *Ardahan* ve *Tiflis* yerlileri, bu adı kullanmaktadırlar. Ana'neye göre, «*Sol-Gürcistan*» veya «*Asıl-Gürcistan*» sayılan bu vilâyetin ahalisi, her zaman başlarında ufak bir takye taşıdıklarından ve bu yüzden uzaktan başları açık gibi görüldüğünden, kendilerine bu ad ve-

(XX) emîn olamayup, *Moskov*'a firâr ve anda mürd oluncaya dek karâr; ve hâlâ iki veled-i eşeddi, *Çar-i dalâlet* şî'âr (I. Petro'nun) yanında olmağla, hâlâ *Vaktan-i mesfûruñ dahi Moskovlu* ile 'ahd ü taba'iyyeti, 'ammüsi eseri ve abâ ve ecdâddan irsidir.

İmdi, (11a) minvâl-i muharrer üzere, *Tâife-i Lezgiyân*, kuvvet-yâb ve mütemenni' ve müctemi' ve müterakķî oldukda, *Şâh-i hezîmet-sipâh* def'leriçün, kırkbiñ ma'dûd cünûd-i şeytanet nümûd ve beş Han ve *Hâkim-i Şirvan Hasan-'Ali Han*, Sipeh-sâlâr ve 'azîm tedârük ile irsâl; ve *Tiflis* ve *Gence* beyninde bir 'arsa-i vesî'ada vaz'-i hiyâm; ve *Lezgi* cem'iyetin şebhûn étmek mülâhazasında olduklarında, *Tâife-i merkume* tekaddüm ve 'ale's-sabâh ordu-yi *Surh-serân*'ı basup, Sipeh-sâlâ[r]-i merkuum ve sâir Khanân ü Ümerâ ve 'askerîden ekser'in katl ve bakıyyesin aħz; ve orduların, tamâmen emvâl ü hazîne ve eşyâ ve mevâşileriyle, zabt ü istilâ éyliyüp; kesret-i maktûl, bir mertebeye mevsuûl olmuş ki, râyiha-i lâşe-i kerîhelerinden, etrâf-i ma'rekeden deyyâr ü beşer, vuhûş ü tuyûr, mürûr ü 'ubûr édemeyüp, mesâfe-i kasırdan kasr-i cenâh éylemişlerdir.

— V —

(Dağistan'da *Şamhal-Eli* ile *Şirvan Sünnîlerinin birleşip, Şirvan'a hâkim* olduktan sonra, *Safavîler Ülkesine* akınları ve *Osmanlılara* meyletmeleri; *Tatarlar'a* benzeyen *Şirvanlılar'ın*, büyük ordulara ve uzun muhasaralara dayanamayacağı; *Gencililer'in* bile *Safavîler'den yüzçevirmesi*)

Tâife-i merkuumeniñ ibtidây-i zuhûrundan bu vakte gelince, aħz éyledikleri mâl-i bisyâr ve ganâim-i bîşümâr ve gulâm-i pâkendâm ve duħter-ân-i nîk-ebdân ve sâir zîb ü zîver ve zer ü gevher ve akmîşe vü emti'a, beyândan hâric olmağla; 'an-asıl makarr-i *Lezgiyân* olan *Kûh-i Alburuz'da vâki' Şamhal-Vilâyeti*'nde («Çolak» lakaplı) *Surhay Mustafâ Beğ Komuklu* ve (Kaytak Hâkimi) *Üsümi Ahmed Sultân* (9), muharrerü'l-esâmî ve'l-beyân kimesneniñ mâ-

rılmıştır (Kırzioğlu M. Fahrettin, «*Dede Korkut Oğuznâmeleri - I. Kitap*». 1952 İstanbul, s. 77).

- (9) III. *Sultan Murad* çağındaki «*Şark Seferleri*»nden (1578-1590) başlayarak, geçen asırdaki Kırım Savaşına değin Dağistan ve Şirvan'dan bahseden Osmanlı kaynaklarında geçen «*Dağistan Ümerâsı*»nın lâkap ve unvanları, gereği gibi bilinmeye değer mahiyettedir. 18. Asır

lik olduğu ganâim-i firâvân ve gazây-i garrây-ı bihişt-nişâna heves-nâk; ve yigirmibinden mütecâviz *Komuk* ve sâir *Lezgiyân*'dan süvâri ve piyâde ile gelüp, mesbûku'z-zikr *Lezgiyân-i Carlu* ile, (11b) ve *Şirvan Eyâleti* ki, fi'l-asıl menba'î 'ilm ve ma'den-i 'ulemâ ve makarr-i Ehl-i Sünnet bir mübârek câ olup, *Diyâr-i Rûm* a dahi 'ilm ü 'ulemâ, vâiren andan münteşir olmuşdur. Mevcûd olan *Müselmân-i Sünniyân* ile ittifâk ve 'ahd ü mîsâk ve havâlisinde *Revâfız-i bed-âyîn* kurâların bi'd-defe'ât şebhûn ve emvâlin tarac; ve ricâlin katl ve nisvânın nefy (eylediler). Ve âhirü'l-emr, yüzotuz-

ortalarda Özü (Güney-Ukrayna) *Vilayeti'nin Müslüman Kazaklar*'ından bir «*Beğzâde*» tarafından yazılan «*Risâle-i Değistân ve Mosko...*» adlı eserde, tedkik ve müşahadeye dayanan bu husustaki haberleri, yarar gördüğümüzden, kısmen buraya almayı uygun bulduk:

«*Dağıstan*'da *Komuk* ve *Tib-Yaka* (eski türkçede «tib=pâytaht», «yaka=sahil» demektir) Beği olan âdeme *Şamhal* شامخال ıtlâk olunur. Bunlar kadimül-eyyâmdan *Khanân-ı Kırım* misillü silsile-i vâhîdeden onğulmalarıyla, silsile-i neseblerinden olmadıkca, ne kadar kudret sâhibi olursa da, bigâne kimesne *Şamhal* olmaz. Dâr-i ikamet ve emareleri, sâhil-i *Bahr-i Khazar*'a tahmînen altı sâ'at mesâfede vâki' (eski Hazar kışlak başkendi «Çamandar/Samandar» yerindeki) *Tarhu* nâm kasabasıdır. *Tâife-i Lezgi*'den bunun itâ'atinde tevâifi künende-i muhtelifedir. Hîn-i iktizâda yüzbin leşker-i cengâver cem' edebilir. Lâkin, mahall-i karîbde bir sefer vâki' olur ise giderler, dûr ü dirâz mahallere gidemezler. Ve'l-hâsıl, ol havâlilerden ayrılamazlar».

«Ve bu zikr olunan *Şamhallar*'dan sonra, *Kırım-Şamhal* ta'bir olunur bir Beğleri dahi vardır ki, (Kırım'daki) *Tatar*'ın *Kalgay-Sultân*'ı (eski türkçede «kağıl-daş=velî-ahd» sözünden gelen «kağılgay» dan «kalgay» olmuştur) gibi, *Şamhal* helâk olursa, yerine *Şamhal* olur. Ve bundan dún biri dahi, *Kırım-Şamhal* olur. Ve bu *Şamhallar*, *Kaytak Beği Böyük-Üsümi*'ye kız verir ve *Gazi-Komuk Beğleri*'ne kız verirler. Hâsılı, bu üç Beğ birbirine kız verirler ve alurlar. Sâir kimesneler, her ne kadar mâldâr ve sâhib-i itibâr dahi olsa, kız vermezler; ammâ, gayriden kız alurlar. Ve lâkin gayrilerin kızlarından olan evlâdlara, Beğlik erişmez...»

«Ammâ kaanûn üzere *Şamhallar ibtidâ Şamhal* olduklarında» *Gazi-Komuk* mıntakasındaki *Şinid* adlı köye gelerek, dedelerinden kalma teberrüken saklanmakta olan «*altundan rihte alma*'yı (Kafdağı ardındaki meşhur «Kızıl-Elma efsane ve an'anesi, Hazarlardan kalan bu «altun-elma»dan geliyor) *Gazi-Komuk* Beği ma'rifetiyle, melâin-nâsda kâ'inen-min-kân, bir âdeme urur ve ol esnâda âyîn üzere hil'atler givilüp, sonra kasabasına gelüp emr-i hükûmete kıyâm etmelüdür ki, şamhallığı sahîh ola. Ve bu *alma*'yı her kime urur ise, kıymetini 'atıyye olmak üzere, ol âdeme in'âm eder. Ve bu keyfiyyet *Gazi-Komuk Beğleri*'nin dâhil-i hükûmetlerinde vukuu' bulmağla: «*Şamhal*

iki senesi Recebül'ferdiniñ onbeşinci Leyle-i Ragaalibde (23/24 Mayıs 1720) *Şamahı Kal'ası'n* feth ve vâlisi olan *Hüseyin Han'ı*, evlâd ü ensâbiyle katl ve bi'l-cümle şehri merkuumda han ve esvâk ve hâne ve kâşâne ve dekâkinde mevcûd yerlü ve tüccar ve bâzirgân emvâlin yağma (étdiler).

Ve eyâlet-i merkuume, *Erzurum* ve tevâbi'i kadar vâsi' iken, istilâ ve istimân eden *Şi'iyân'a* dahi, amân-i nâs deyü müsâ'ade étmeyüp, 'ırkını kat' (éylediler). Ve cemâ'at-i *Sünniyân-i Şirvan'dan* fi'l-asıl *Lezgi* olup, lâkin müddet-i mütemâdiden berü abâ'an ceddin *Niyâzova İskelesi* kurbünde *Müskür Nahiyesi'nde* mütemekkin (Kuba şehriden âlim ve fâzıl bir zât olan) *El-Hâc Dâvûd Beğ'i*, *Kaa'im-makaam* nasb; ve *Lezgi Beğleri* halkıyla mahallerine rücû' edüp, hâlâ merkuum *Dâvûd Han*, *Hâkim-i Şirvan* ve *Carlar* erkânına hükmü revân; ve tüccâr ve bâzirgân bi'l-enn ve'l-itmî'nân, zamânesinde iyâb ü zihâb éderler.

Ancak, eyyâm-i Cümû' ve A'yâdda, Sultânü'l-Berreyn ve'l-Bahreyn ve Khakanül'l-Mu'teber-i fi's-sekaleyn, A'zamü'l-Mülûk ve'l-akbâl, Sâhibül'l-iqbâl ve'l-iclâl, (12a) Revnak-fezây-i Şer'at-i Garrâ ve Şeb-çerağ-ı Tâcü's-Saltanat-i 'uzmâ, Khâdim-i Eşrefü'l-Büldân ve'l-Emâkin ve Ebrekü'l-Medâyîn ve'l-Mesâkin, Kible-i Cümle-i Âlem ve Mihrâb-i Teveccüh-i âmme-i ümem olan *Pâdişâh-i ma'deletpenâh* ve *Şehensâh-i Sa'âdet-destgâh*, *Şevketlü Efendimiz El-Gaazî Ahmed Khan-i cihângîr-i zamân*, 'adümü'n-nazîr fi cemi'ü'l-akrân *Hazretleri'niñ* ism-i sâmîlerin, ru'ûs-i menâbirde tezkîr ve du'ây-i

lar bizim ölkemizde hi'tat giymedikce ve KIZIL ALMA'yı urmadıkca, şamhaliyeti sahîh olmaz", deyü, hâlâ *Gazı-Komuk Beği* olan *Surhay Han* ve yâhûd her kim olur ise olsun, *Dağıstân Ümerâsi'nin* cümlesinden büyüklük da'vâsın eder...».

«*Tarhu'dan Çerkes* tarafına varınca, (Hazarlar'ın yaylak başkendi «Balangar» yerindeki) *Endirey Beği* veyâ *Hasay Beği* ve sâirleri cümlesi *Şamhal'a*, Kol-Beği 'addolunur. Tahminen *Kara ('alelâde) . Beğleri'*, elli mîkdârı olmak gerek.. Beg-Kızı'ndan olmiyan *Şamhal-oğlu'na Cenge* (Nogay ağzıyla «yenge»-oğlu yerine) ta'bir olunur.»

«*Kara-Kaytak Beği* olan âdeme *Üsümi* ta'bir olunur. (Yerleri) *Temürkapu'ya* on beş sâ'at olmak gerek. Ve *Temürkapu* ile *Başlu* nâm karye beyninde, onbeş *Terekeme köyleri* vardır. Ber-kaa'ide ra'âyâdırlar. Bu *Üsümi'nin* dahi iki Beğleri vardır: Birine *Kadayn* birine *Hep-Kadayn* derler. *Üsümi* helâk olur ise, *Kadayn Üsümi* olur; ve bir *Beğzâde Hep-Kadayn* olur. Ve bunun ovada olanı halkı, cümle, *Şamhal'ın* ovada olan halkı gibi *türkçe tekellüm ederler.*» (Nuriismaniye Kütüphanesi 3905 sayı, 1-3 yaprak).

hayr ile takrîr eyledikleri, bîşübhedir. Ve *Dârü's-Saltanat-i 'Aliyye* dâmet-i hamiyeten bi-himâyetihi Rabbü'l-Berîyye türabına 'arz-i bî'at ve murâd-i taba'iyet üzere, niyâz-mend-i kabûl ve ârzû-yi husûl ederler.

Ancak, tâ'ife-i menkuume, sûret ve siretde mânend-i *Tatar* ve şebhûncu olup, kal'a ve memleket ve iklim ü eyalet zabtına liyakatleri ma'dûm; ve şürût-i mülûkiyyet ve rüsûm-i saltanat olan mevâdd ü esbâb, nâmevcud; ve bire'sihim' nizâm-i bilâda istihkaakları mefkuuddur. Ve cebehâne ve mühimmât ve orduy-i 'amîme ile, bir mahalde muhasara için meks-i kesîre, kuvvet edemezler. Ve tabur ve meteris vaz'ına ve tertîbine, kaadir değîller. Âlât-i harb ü darb-dan, mücerred tûfeng ve tîr endâzlardır. Ve *Lezgiyân*'ın ekseri, tûfeng îcâd ve san'at-i lebûsda mâhir üstâdlardır. Ve kurşum (kurşun) ve baruta muzâyakaları olup, oî havâlîde ziyâde bahâ ile bulunmaz. Hemân Hakk Sübhânehu ve Ta'âlâ tarafından müe'yyed ve cedîd tulû' etmiş kevkeb olmağla, dıraşşân ve ikbâlleri tâbân ve nümâyândır.

حسى الله وتم العین (XXI). (12b) ve *Şamakı* fethinden sonra 'Acem *Vilâyeti*'nde kalan *Lezgiler* ve *Sünniyân*, şehr-i *Gence*'yi dahi muhâsaraya mutasaddî olup; mezkûrû'l-beyân *Zahur Beği 'Ali Sultan* ın oğulları, ikiyüz kadar âdem ile sell-i seyf ve derûn-i *Gence*'ye yürüyüş eyledikde, beyinlerinde ba'zı münâfık, mukaddem-i *Şî'iyân* ı habîr etmeleriyle, mahfî mahallerde meteris edüp; bir mıkdar mutahassın ve âmâde bulunmağla, 'asker-i *İslâm* fethe karîn ve Ezân-i Muhammedî 'aleyh-is selâm ile i'lân-i zafer etmek üzereler iken, mutahassın-ı *Şî'iyân* bunları men' ve şehirden ihrâc eyledikde, tekrâr tedârûke şürû'larında, *Khan-i Revân* ve sâir Khanân, kırkbin hânedan mütecâviz *Şî'iyân* ile, *Gence* imdâdına vardıklarında; «mânend-i *Sünniyân-i Şirvan*, havene-i *Gence* dahi, *Sünnîlerindir*» deyü, ba'zı kurâların yağma ve cümlesin nefir-i-'âm ile katil murâd eylediklerinde, *Sünniyân* dahi ittifak ve zümre-i *Melâhidîn* ile cidâl ü kîtâl ve münhezîm eylediklerinde, firarîleri şitâbân ve serî'an orduya revân; ve orduda olan dahi hirâsân ü tersân, orduyu birağup, *Gence Kal'ası* na firâr eylediklerinde; *Kal'a*'da olanlar, kapularını fatk ü bend ve bunları dühûlden men' etmeleriyle; cünûd-i *Müselmân*, ta'âkub ve orduyu zabt ve firarîleri maslûb eylediklerinde; mecrûh ü 'uryân, dâhil-i *Şehr-i Revân* olup, (13a) mücerred Hanları *Gence*'de kalup, ba'dehu a'yân-i *Revân* varup, hezâr dürûğî bî-fürûğ ile Hanı dahi *Revân*'a getürdüler.

(Tiflis Khanı Vaktan'ın Gence-Eli'ne akını; Şirvan ve Dağıstan Sünnileri Başbuğu Hâci-Dâvûd Beğ'in Mugan'ı zabtı; eskiden Anadolu'dan gitme olan Mugan Türkmanları'nın Hâci Dâvûd Beğ ile birleşmesi ve Erdebil'in, Sünniler tarafından zabtedilmesi).

Ol vakitte ahvâl-i Gence, 'alâ-hâlihi meskûtün-'anh kalup, muharrerü'l-ism (Komuk Hâkimi Çolak) Surhay ve Üsümi (Kaytak Hâkimi Ahmed Han) ve rüfekaaları, Verây-i Kûh-i-Alburuz da olmağla, evvel-bahârda kesret-i berf ve galebe-i enhârdan gelemeyüp; işbu eyyâm-i hâliyede Tiflis Khanı, derûnunda olan küfrünü ibraz ve hile vü nifâkın izhâr; ve vâfir Gürcü Keferesi ile kasd-i Şirvan'a revâne ve Gence nevâhîsinden Berde'a ve Şeki'de olan Sünniyân'dan bir mıkdar sefk-i dimâ' ve emvâl yağma (eyledi). Vu bu avânda Surhay ve Üsümi daği gelüp, El-Hâc Dâvûd Beğ ile ma'an ittifâk eylediklerinden, Vaktan, vehîm ü tersân rücû' ve Tiflis'ine revân oldu.

Ba'dehu merkuum Surhay Beğ, El-Hâc Dâvûd Beğ ile şeker-âb olup; Şirvan'a kendü hâkim olmak mülâhazasında oldukda, «hîn-i fetihde, size münâsib görüldükde kabûl etmeyüp; kur'a eylediğimizde daği, benim tarafıma isâbet ve siz daği kabûl eylediniz; bundan sonra, bu mülâhaza nâmünasibdir» dedikde, sükût (edüp) ve merkuum Surhay Beğ, ol havâlîde kalup; El-Hâc Dâvûd Beğ, seyyâdlık mu'âmelesin edüp, bu def'a Üsümi Ahmed Beğ'i koluna alup, 'asâkir ile Tebrîz kurbünde Muğan Çölü demekle ma'rûf mahalle sefer (edüp) ve bi-'inâyet-Ullâhü Ta'âlâ, mansûr ü muzaffer (oldu).

(13b) Ve mahall-i merkuumda sâkin, yigirmi-otuz bin mıkdarı hâne Türkman kabâili ki, 'an-asıl Memâlik-i Mahrûse'den nakl-eylemişler, bi'l-cümle Dâvûd Beğ'e taba'iyet ve i'timâd-i küllî vermeleriyle, tarafından üzerlerine hâkim nasb ü takrîr ve bu vech üzere mahall-i mezkûru feth ü teshîr (eyledi). Ve andan Erdebil cânibine 'atf-i 'inân-i 'azîmet eyledikde, mevcûd olan Sünniyân ve Kathudâ ve Re'îsleri, (Üsümi) Ahmed Khan'a mu'âvenet ve taraflarına teveccüh ü itâ'at eylediklerinde; on yedi günde, Erdebil'i daği feth ve Şi'iyân'ı def' ve şehri tathîr ve mâl-i bîşümâr iğtinâm; ve Muğan Kelenterî'le merkuum Ahmed Khan'ı Kaa'im-i-makaam ve Abdurrezâk Efendi nâm bir 'âlimi, Müftî ve Kaadî nasb ve rücû' eylediler.

(Demirkapu ile Bâdkû (=Baku)'nun askerî ve iktisadî ehemmiyeti; Sünnîlerin, bu yerleri ve Gence'yi harab olmadan almak istedikleri; Tebriz havalisine de hâkim olan Sünnîlerin, korkunç bir kıtlık yüzünden, Revan Fethini ilkbahara bırakmış oldukları).

Ve mukaddem-i ser-hudûd-i Şirvan'da vâki' sâhil-i *Bahr-i Ahzar* (= Khazar) a'nâ bihi *Kulzüm* mahallinde vâki' *Demürkapu Derbend* ki, nısfı *İskender-âbâd* ve nısfı *Nûşirvân* bünyâdıdır. *Kal'ası*, şekli mustatîl üzere mebnâ ve derûnunda hâlâ beşbiñ mıkdâr hâne sâkin ve ol kadar haneyi isti'âb edecek kadar hâlî zemîn olup; ve ellialtı pâre top ve sâir aña göre cebehâne ve mühimmât ve sâir lâzımât mevcûd olup, zamân-i bânîlerinden kalmış; hattâ top-i kebirîñ birinde yazmışlar ki:

چه دارم باك از دشمن كه آهن سيرهن دارم
• حذر كن اي عدو از من كه آتش در دهان دارم

(XXII). (14a) Ve yine kurbünde vâki' *Bâdkû* (= Baku) *Kal'ası* ki, neft-i ebyez ve esved andadır. Ve top ve cebehâne ve sâir mühimmâta müte'allik kezâlik anda dañi mevcûd ve her yeri iskele ve liman olup; ve *Niyâzova İskelesi* dañi. anlara karîb olup, lâkin *kal'ası* olmamağla, *Niyâzova'yı*, *Sünniyân* zabtêdüp, (yerleşmişlerdir). *Kal'a-i merkuumânda* (yani, Demirkapu ile Baku'da) egerçi *Sünniyân* dahi vâfir sâkinlerdir ve lâkin, *Kızılbaş* zabtında olmağla, etrâfını bi't-tamâm istilîlâ ve kal'aları dañi zabta şürû' için, oğlu *Süleymân Beğ*'i irsâl eyledikde, *kal'a-i merkuumânda* olan ahâli:

«— Mukaddemden biz siziñle hem-civâr ve bu kadar eyyâmdanberü ülfetimiz olmağla, *kal'a-i merkuumânı* vermede mahâbâ etmezüz. Ve lâkin, bi'lâ-muhârebe vermek nâmûs-i mürüvvet olma-vup, hem dañi encâmında zahmet (çekmek) havfimiz dañi vardır. Ve muhârebe olunsa, bize dañi zarar-i 'azîm ve hem-civârlık esbâbına 'illet dârî olur, hem dañi size nef'i kalmaz. Ancak bunun fet-hi, *Erdzibil* fethine mevkuuf olsun. Anı feth eyledikde bunlar hâzırınızdadır», deyü niyâz (etdiler). *Merkuum Süleymân Beğ*

dahi, pederinden iltimâs, ol dahi iltimasına müsâ'ade ve bu karar üzere terk (eyledi).

Ve *Gence* havâlisinde olan kazâ ve nevâhî ve şehîr ü kasabâtı bi'l-küllîye zabt, ve ekser mahalli harâb olunup; mücerred *Şehr-i Gence*, *Sürhserân* yedinde kalup, anlar dahi 'iyâlların (14b) ve mâlların, herbiri cibâl-i şâmîha ve rükn-i şedîde götürüp, tahassun (eylemişlerdir). Ve mücerred ricâli, licâm-i teresleri yedlerinde ve dîde-i gam-dîdeleri etrâfa nigerân ve dem-beste ve hayran kalmışlardır.

Bu vakte dek *Gence*'yi dahi feth etmediklerine, iki nesne bâ'is olmuşdur. Biri bu ki, *Surhay* ile, *Hacı Dâvûd* beyinleri mu'ârız. Biri dahi, «*Gence* gibi bir nâzenîn şehir 'anveten zabt olundukda, sâir mahal gibi vîrân ve harâb olur», deyü murâd etmemişlerdir. Ancak niyyetleri, evvel-bahâr-i huçeste âsârda, mâni' zuhûr etmeyüp mukadder olur ise, *Surhay Beğ*, *Komuk* ve sâir 'asker-i mevfüre ile *Gence* üzerine hüçüm ve feth ü zabtı müyesser oldukda; kendüsü hâkim olup, andan *Tiflis*'e nüzûl ve kezâlik muhâsara ve fethi mukadder oldukda, (Kaytak Hâkimi Ahmed) *Üsümi Sultân*'ı makkarr-i hükûmetine ik'âd eylemekdir.

Ve *El-Hâc Dâvûd*, 'asâkir-i Sünniyân-i Şirvan ve Lezgiyân ile mesbûku'z-zikr *Sahrây-i Muğan*'dan *Tebrîz*'e varup, Bi-emr-Ullâh feth ü teshîr etdikde, rüfekaasıyla mâbeyninde biriküp, cümlesi *Revân'a*, *Üçkilisâ'ya* (= Eçmiyadzîn'e) yörümek üzere, tasannum edüp; işbu sene-i 'amîmetü'l meymenede zahîreleri kalîl ve etrâf kaht olmağın, cem'iyetlerin meks, hadd-i imkânda olmayup, bu mîkdâr ile iktifâ ve bu mülâhaza ile rüçü' (eylediler). Ve (Çolak) *Surhay*, *Tabasarân* nâm mevzi'a ve *El-Hâc Dâvûd* (10) dahi *Şamahî*'da berkarâr oldular.

(10) «*Risâle-i Dağstan*»da (7. yaprak) bu *Hacı-Dâvûd*'un, sonradan *Türkiye*'ye geldiğine ve *Gelibolu*'da öldüğüne de işaret edilerek, şöyle deniliyor:

«*Ahvâl-i Hacı-Dâvûd Han*. Bundan akdem sâye-i *Devlet-i Aliyye*'ye mültecâen, *Gelibolu*'da vefât eden *Hacı-Dâvûd Han*, *Temürkapu*'ya karîb *Şirvan Sancakları*'ndan *Müşkür* nâm *Sancak*'da bir yüzbaşdır. Gaayet şecî' ve bahadır ve diyânet ve salâbeti mütevâtir bir âdem idi. Rahmet-Ullâhü'aleyhüm.»

(‘Âciz kalan Safavî Şâhı Hüseyin’in, Osmanlılar dururken, Hıristiyan Moskoflar’dan yardım dilemeye karar vermesi; Mir-Mahmud’un h. 1132/m. 1720 yılında İsfahan’da büyük bir Safavî ordusunu bozması; Şâh’ın Kazvin’de yeniden hazırlık görmesi).

Acemlü halkı ise, bi’l-küllîye za’f-i ‘azîm müstevlî olmağla, müzmehil ve *Kızılbaş* nâmı (15a) ve neng ü şânı aradan ref’ ve « *كا لعدم و نسيا منسى* » (XXIII), müzâkereleri olunmaz (oldu). Ve bu âna gelince, gerek *Ağvan* ve *Lezgi* ve sâir kimesne ile bu kadar muhârebeleri vukuu’unda, nîm def’a galebe şâibesi zuhûr étmeyüp, hemîşe mağlûb ü mev’hûm ve merdûd ü mezmûm olmuşlardır. Ma’a-hâzâ dâ’imâ zuhûr éden düşmenleri *Mir-i ‘Aşîret* ve *Kethudây-i Kabîle* makuulesinden olup, mülûk ü salâtîn ve tabur ve meteris ashâbı kimesneler tasallût étmiş değil iken, ol makuulelere cevâba kaadir olamayıcak, düşmen-i kavî zuhûrunda, ser-i-mû mukavemet édemeyüp, mebhût olmaları, bilâşübhedir.

Hâlâ bir taraftan her cânibe kaht-i ‘azîm müstevlî ve birbirleriyle nifâqları gaalib ve a’dâ musallat (olmuşlardır). Bu üç vech ile hücûm éden a’dây-ı kavîyyeniñ def’ine kat’â kaadir olmadıkları ke’s-şemsi fi-l-hâcir (= öğle güneşi gibi), zâhir ü bâhir ve cümleye mütebâdirdir. Kendileri dañi, darb ü harb mülâhazasın, zamîrlere ib’âd; hemân ‘iyâl ü mâl kaydine tevaggul édüp: «— *Âyâ, nerde ihtifâ ve kime ilticâ éyliyelim!*» déyü hâlecân ve vâdî-i telâsda hayrân ve mânend-i evrâk-ı hazân, lertzân olmuşlardır. Bâ-emri Khudâ, bir mertebe cebân ü hirâsândırlar ki, bir gürûh-i nisvâna mukaabele, muhâledir.

Ve bu vakte gelince, *Devlet-i ‘Aliyye*’ye mensûb olan mahalle itâle-i eyâdî-i tegallûb ve habâset ü hasârete cesâret étmedikleri, nakz-i ‘ahdi mürtekib olmadıklarından değildir. Belki, (15b) ‘ale’t-tahkîk, za’fları ziyâde ve bir vechile kaadir olmağâ ‘akılları rüchân vermediğinden nâşîdir. Nefsü’l-emre nazar olundukda, hafî olmaz ki, bu kadar eyyâm-i nühûset ve hengâm-i rezâletlerinde, *Kefer*e ve fecereden istimdâd édüp, melce’i ‘âlem olan *‘Atabe-i-‘Aliyye*’ye ilticâ étmedi(ği), *Ehl-i İslâm*’a emîn olmadığından nâşîdir. Böyle olunca, ‘ahde ri’ayet ve hîllet-i kadîmeye istikaamet için olmadığı, bi’l-bedâhe zâhir olur.

‘Ale’l-husûs, nice def’a Ümerâ ve A’yânı’yla müzâkereler sebkat édüp; «*Kefer*e’ye taba’iyyet eylesek, mezhebimize dañl ve dâr

ü diyarımıza ve kurâ ve ra'âyâmıza, muta'arrız olmazlar. Fe-ammâ, sizinle (Osmanlılar ile) mezheb gavgaamız kadîm ve bu sebeble 'adâvetimiz müstedîm olmağın, taba'iyyetimiz vukuu'unda, bizi harâb ve Mezhebimizi def'; ve 'umûm vâridâtımızı ve dâr ü meskenimizi zabt ve bizi ra'iyye edersiz»», derler. İşbu vehme tâbî' olmuşlardır.

Tafsîl ü beyânı sebkât eden Ağvan ahvâline gelelim. Yüzotuz-iki (1720) senesinde derd-mend-i bîdevâ Şâh-i hezîmet-edâ, var kuvvetin bâzûy-i hamiyete getürüp, mühimmât-i 'azîme ve tedârük-i 'amîme; ve yetmişbinden mütecâviz 'asker-i nâpâydar ve la'ime ile, Türk-oğlu Safi-Kulu Khan'ı Sipeh-sâlâr ve Mir-Mahmûd muhârebesine irsâl eyledikde; alaylarıyla giderken dahve-i kübrâda bağteten Mir-Mahmûd 'askeri, Gülbâng-i Muhammedî ile tekaabül ve üç sâ'at mîkdârı muhârebe ve 'âdet-i me'lûfeleri üzere, yine Si'iyân münhezim ve Khan-i Sipeh-sâlâr katl (16a) ve orduları bi't-tamâm zabt; ve üserâları seby- olundukda; Şâh-i münhezim-penâh bi'n-nesf Sıfahân'dan hareket ve dârü's-seferleri olan Gazvîn'e nüzül ve mâhul-yâya tevaggul (eyledi).

Ve rü'yâda gördüğü azgaas ü ahlâmı, vâkı'a-i tefe'ül; ve gûyâ serîri- şâhiye henüz tevessül étmiş (gibi), cedîden tedârüke şürü' ve:

«—Mir-Mahmûd ne menedir? Şâh-i Merdân hakkı, gerekdir ki, hamu 'askerile, bu sene ma'dûm ve tîh-i harâbâtta bînâm ü mahmûm ve şânından nişâne koymıyayım!»

Deyü, me'lûf olduğu, ümmü'l-cinâyet olan, bâde ve afyon muktezâsı üzere, hemçünân bengî ve berrâş-i best-i lâf-i iftirâş ve çehresine hamret-i haşhâş zâhir oldukda, nüdemâsı kelâmına tahsîn ü şâbâş edüp; ba'zıları:

«— Şâh'â, siz, انما ولكم الله » (XXIV) nassına mütemessil olan 'irk-ı tâhirden ve Şeyh-Safi-i behiyy evlâdındansız, hiç kimesne size gaalib olamaz. Ve lâkin, İ'timâdü'd-Devleniz Safi-Kulu, Lezgiyü'l asıl olmağla hâlâ, Şamahı tarafında hurûc eden Lezgiyân ile mu'âhede ve tahtınıza cülûs sevdeâsında olupdur. Anlar ol cânibden yörüyüp, özü dahi sizi katl ve añlar ile ma'iyet ve İrân ve Aderbây-cân'a Şâh olacaktır!».

Deyü, gamz etmekle, Şâh dahi: «Râst söylersiz» (söylüyorsunuz), deyü tasdik ve Hoca-Nasîrüddîn hikâyesi gibi, galatı destiye haml ve İ'timâdü'd-Devle'nin, iki dîde-i nâdidesin ihrâc (edüp) ve:

«Şâh çöreği (ekmeği) gözlerini kör eyledi», déyü haml-i i'vicâc-i Khan-i mezkûr ile, dil-i mahzûnuna tesliye-dâde ve zaḥm-i derûnuna merhem-nihâde oldu (11).

— IX —

(Şâh'ın, Osmanlı Şehzâdelerinin sünnet düğününü tebrik için [h. 1132/m. 1720 de] İstanbul'a Elçi göndermiş olduğu; Mir-Mahmûd'un İsfahan mıntakasında yeniden galebe ile, İran tahtına geçmesi ve Tokat'tan gitme Ermenilerin bulunduğu Culha kasabasında yerleşmesi).

(16b) Bu avânda tedârüke şürû' üzere iken, *Hazret-i Khilâfet-Me'âb*, *Saltanat-Âftâb*, *Pâdişâh-i Gerdûn-bârgâh* ve *Şehensâh-i İslâm-penâh Hazretleri*'niñ meḥâdim-i 'âlî-kadr necâbetli, sa'âdetli Efendimiz Şehzâdegân-i refî'ü's-şân,

استغفر الله تعالى نيأاً حسناً وكرمك الله تعالى بالعبادة
والسلامة والامانة. آمين آمين بحرمه سيد المرسلين .

(XXV) Hazerâtı el-hamdü-Lillâh ve mâşâ-Allâh lâ kuvvet-i illâ bi-L-lâh, âftâb-i 'âlem-tâb gibi, dîde-i Ehl-i-İslâmı rûşen édüp, ufķ-i sa'âdetden tulû' ve irtifâ'-i derece-i ḥitâna su'ûd étdiklerinde, icrâen lil-sünneti's-seniyye, sûr-i ḥitâne-i mübâreke ve meymûna, bede'a (olundu).

Ve teşrifât üzere mülûk-i heft-gişveri da'vet ve ziyâfet, resmi müstahsen olduğuna binâen, sâbıkaa *Muhâsib-i Cizye Dürrî Ahmed Efendi* (12) 'Acem Şâhi'na irsâl buyuruldukda; taraflarından te-

(11) Şi'îliği benimseyen bu «*İ'timâdü'd-Devle*»nin, gizlice Sünniliğe bağlılığı yüzünden, böyle felâkete uğradığı anlaşılıyor. Ona, «*Lûtf-i 'Alî Han*» da deniyordu (Şerafeddin Erel, «Dağıstan ve Dağıstanlılar», 1961 İstanbul, s. 101).

(12) Osmanlı Elçisi *Dürrî Ahmet Efendi*, «*Sefâretnâme-i Dürrî*» adıyla bir risale yazıp, Pâdişâh'a takdim etmiştir. Rapor şeklinde kaleme alınan bu eserde: Şâh'a yazılan «*Nâme-i Humâyûn*» sureti ile, İran'daki Sünnî mıntakaları, kaht-i ricâl, Safavîlerin inkırâza yüz tuttuğu, Safavîlerin teşrifât usulü ve saray teşkilâtı, ana-çizgileriyle anlatılmıştır. İyi bir nüshası Üniversite Kütüphanesi'nde («Türkçe Yazmalar», 3228 sayıda) bulunmaktadır. Bundaki haberler, «*Kaa'ime*»yi te'yid etmektedir.

berrükemâme ile, *Revân Eyâleti*'nde vâki' *Sa'idli Cemâ'ati*'niñ (13) Khanları olan *Mustafâ-Kulu Khan*, *Rikâb-i-Humâyûn*'a yüzürmek, üzere, élçi gönderildikde, mezkûr *Mustafâ-Kulu Khan*, ferzendân-i 'Acem'in ferzânesi ma'dûd olduğundan, cümle beyninden intihâb ve hazine-i şâhîde bir daği misli nâyâb olmak üzere, bir murassa' hançer ve bir cevher-i girân-behâ engüşter ve sâir zîb ü zîvere müte'allik *Şâh*, kendü nefsiçün tahsis etdüğü bisâtdan verilüp; *Diyâr-i Anadolu*'dan, kibr ü gurûr ve cevr ü 'azamet ile mürûr; ve *Der-i Devlet*-medâra vaz'-i cebîn éyledikde; hançer ve engüşterinden a'lâ ve girân-kıymet ve ebhâsını, (17a) pes-pâyede olan gilmân ve havâdimde; ve melbûs olduğu akmişeyi, samsum (samsuñ) üzerlerinde; ve bir sene mukaddem ta'allüm éyledüğü mükâleme édecek güftârını, ehl-i sûk lisânlarında söylenir gördükde, vâlih ü hayrân ve sâir sûr-i humâyûnda olan debdebe ve ziyet ve nâdîde ve nâşenîde mühimmât ve fûnûn-i bü'l'-acâib ve şevket ü satvetden dembeste olduğundan, yine tavsiyyâne mu'âmele éyledi.

Élçi-i merkuum, *Dergâh-i-Sa'âdet*-karârda iken, *Şâh, Gazvin*'de bu minvâl üzere tedârük tasammum éyledi ki: ellibiñ atlu ile *Mehmed-Khan'ı*, mukaddem; ve ol mîkdâr ile 'akabince Korçubasıyı irsâl ve 'akablerinden, mânend-i ser-i idbâr, kendüsü kafâdâr olarak varmağa karâr; ve lâkin üç sene meks ve bir vechile mütecâsir olamayup; tebdîl-i karâr ve *Isfahân*'a revâne (oldu). Ve *Mir-Mahmûd* daği, *Isfahân*'a altı merhale karîb يز Yiz nâm mahalle nüzûl éylediği haberi vüsûl ve derûn-i *Şâh*'a hafv-i kesir dârî (éyledi).

Ve *Isfahân* derbendlerine vâfir muhafız ta'yîn ve mânend-i dîdebân her cânibe güzerân iken, *Mir*-i merkuumuñ bir mîkdâr 'askeriyle 'ale'l-gafle tesâdüf ve telâkî ve muhârebe-i 'azîme ve muakaate-i 'amîmeden soñra, bâ-emr-Ullâh, yine 'Acemli münhezîm ve bakıyyetü's-süyûfu mecrûh ü 'uryân, dâhil-i şehir-i *Isfahân* olduklarında; *Mir*-i merkuum daği, mahall-i merkuumda hareket ve taht-i şâhîyi taht ü zabt étmek mülâhaza ve bu iddî'a ile müteveccih-i *Isfahân* oldukda; *Isfahân* önünde cereyân eden *Zinde-Rûd* nâm nehr-i 'azîmiñ mâkablinde vâki' *Culha* ta'bîr (17b) olunan mahalde sâkin tüccâr (Ermeni) zimmîler ki, fi'l-asıl *Memâlik-i*

(13) *Revan-Ovası*'na eski *Saka Türkleri*'nin adıyla, «*Şagat/Cagatk*» ve sonraları «*Sahat-Çukuru*», *Çukur-Sa'ad* ve «*Sa'di-Çukuru*» denildiğinden, burada kışlayan *Karakoyunlular*'dan kalabalık ve güçlü bir boya, halk dilinde «*Sahatlı*» ve yazıda «*Sa'adlu, Sa'idlü*» adı verilmiştir.

*Mahrûse'*den Tokad cânibinden firâr ve hâlâ altmış biñ hânededen mütecâviz mahall-i merkuumda karâr, ve ekseriyeti tüccâr-i sâhib-i îtibârdır.

Mâbeynlerinden otuzbeş kadar kâ(r)-güzâr kocabaşı ve ihtiyâr olanlar, *Mîr-Mahmûd*'u istikbal ve taba'iyet ve cizye ve harâcın kabûl; ve merâsim-i ra'yyetin der'uhde ve mecmûl olduklarında, *Mîr-i merkuum daîhi*, zamân-i *Şâhî*'de olan tekâlifî tansîf ve yedlerine menşûr verüp; «ba'dezâ üzerlerine varmak, lâyük-i emâret değildir» deyü, o garâbeti irtikâb étmeyüp; nefsi *Isfahân*'a hücum ve *Abbâs-âbâd* ve *Ahmed-âbâd* nâm mahalle ve sâir mahallât-i *Isfahân*'ı şebhûn ve nice ebkâr-i cemîle ve nisvân-i şemîle ve emvâl-i kesîre tarac; ve *Isfahan*'a dört sâ'at karîb mevzi'de, *Şâh Hüseyin* binâ ve ta'mîr éylediği *Ferah-âbâd* ve *Çâr-bağî-i-Isfahân*'a nüzûl ve ahâlisiyle zabt (éyledi). Ve Biñyüzotuzdört senesi Cumâzi's-sânî'siniñ dördüncü (22 Mart 1722 Pazar) gününde, mahall-i merkuumlarda vâkî' erîke-i şâhîye ku'üd éyledikde; *Şâh, Isfahan*'da tâb getüremeyüp, pâvdâr ve karâr édemedüğünden, hâ'ifen Muhtefî; ve *Mîr-Mahmûd* daîhi, nakl-i mekân ve *Culha*'ya revân (oldu).

— X —

(Kevkebi nühusette olan *Şâh Hüseyin'in* Büyük-Mirzâ'yı, «Şahvekili» ilân eylemesi; Ağvanlılar'ın, Safavî paytahtı olan *Isfahan*'ı neden zaptedemediği).

Şâh'iñ dahi Ümerâ (ve) 'Ulemâsı müctemî'; ve *Şâh*'iñ ihtifâ éyledüğü mahalle âdem irsâl (éderek):

«— Velîyü'n-ni'amâ *Şâh*'â, mukadder Khudâdandır, nusret ü hezîmet andandır, kimesneden vehmnâk olmayıñ. Mezhebimizde, rûy-i-zemînde sizden a'zam kimesne yokdur ve 'azl ü katliñize müsavvağ-i şer'î olmaz ve tezyîf ü tahkîr olunmañıza rızâ ve mesâğ yokdur. Lâkin, kevkebiñiz nühusette (18a) olmağın, *Böyük-Mirza* ya'nî ki *Şeh-zâde*'yi (II. Tahmasb) ihrâc (édiniz) ve Nâ'ib-i Cenâbıñız olup, ahz ü itâ ve tasarrufât-i şettâ ve rezm ü vegaa, añlarıñ tâlî'ine ola».

Deyü, maslahat éylediklerinde; *Şâh* daîhi, bu kelâmı kabûl; ve *İkinci Şehzâde*'yi ihrâc; ve minvâl-i muharrer üzere, *Vekîl* (éyledi). Ol daîhi, sîm ü zerden bulunan avâniyi, sikkeye madrûb ve hazî-

nelerinde bulunan derâhim ü denâyîrden, hazine-i mevfûre cem' ve dârü's-seferleri olan *Gazvin*'e varup 'asker cem' ve *Mîr*-i merkuum muhârebesine müteveccih oldukda, *Mîr*-i mezkûr daği, *Culha*'dan hürûc ve tekaabül, ve *Şâh-oğlu*'nu mehzûm ve çerisin sıyup, *Şâh-oğlu* daği, fakat yüz elli atlu ile peder ü mâderine firâr; ve cem'iyeti perişân; ve *Mîr*-i merkuum daği, yine *Culha*'ya revân ve *Şâh* (da) mahsûr-i Isfahân olmuştur.

Ve *Şehr-i Isfahân*'da, sarayından gayri mutahassın olacak kal'ası ve bi'l-cümle otuzdan ziyâde topu olmayup; mühimmât-i sâiresi daği, kezâlik. Ve *Şâh*, *Mîr-Mahmud* ile musâfât olmak için, vâfir memleket ve mâl 'arz ve bir oğlunu rehîn vermek üzere elçi gönderdikde, *Mîr*-i merkuum kabûl etmeyüp:

«— Kesret-i evlâddan 'aczi olup, def' murâd éyledüğü ma'lûm olup, sâir vechile daği, 'ahd ü mîsâk ve yemîn ü sevgendine, i'timâdim yokdur. Herçi-bâd-â-bâd», déyü cevâb-i kat'î verüp, 'ammüsü: «*Sulh münâsib idi*» déyü 'azîm tahrîz éyledikde, «*sen dalâlete mu-sırr oldun*» déyü, katl éyledi.

Ve hâlâ, *Şâh*'ın kırk beş zükûr ve otuz beş inâs evlâdı, hayâtda olup; ve *Hamze-Mîrzâ* nâmında karındaşı daği vardır.

Ve (18b) bu âna dek Isfahân'ı istilâ ve ahvâlleri faysal-i bâb olmadığına bâ'is, *Mîr*-i merkuum daği, külliyetlü (esbâb-) ve mühimmât tedârükine kaadir değıl. Âlât-i darb ü harbden rimâh ve tüfeng ve kılıçdan gayri nesnelere yokdur. Ve zahîre cem'ine ve ordu tedârükine ve mesâfe-i ba'îdeye levâzım nakl éylemeğe, vüs'atleri yokdur; hemân, şebhûncu misillüdür. Ordu ve tabur sâhibi olanlarıñ, ordusu kadar, mühimmât bârgîri ve arabası ve sefinesi lâzım. Ve meşâhir-i kebîrlerinde tophâne ve tersâne ve sâir kârhâneye muhtâcdır. Ve her beldede iştirâ ile ve mübâyâ'a ile cem' olunmuş zahîresi lâzım. Yoksa, bi'l-farz yigirmi biñ âdem, sevâd-i a'zam bir şekilde bir gece meks éylese, devâblarına ve kendülerine iktizâ eden zehâirde, kaht olur.

Tâ'ife-i merkuumeniñ ise, 'Acemlü'den iğtinâm éyledüğü deve ve katırdan mâ'adâ, cerr-i eskaal ve haml-i ahmâl olunur nesnelere yokdur. Ve meşreplerinde, bir yerde ârâm édemezler. Ve cenge geldikde, kat'î merâhil ve tayy-i menâzil éderek, 'alenen gelmezler. Hemân, 'ale'l-gafle füc'eten gelüp ve her ne şekil olur ise, yine der'akab rüçû' ederler. İhsârdan ve bir mahalde muhâfaza için meksden, mahzûz değıller. Ve zehâir ve mühimmâtları daği müsâid

olmaz. Ve kârzârları, alay-cengi ve teferrüsdür, gayri harb bilmezler.

Ve 'ale'l-husûs bu senelerde *İsfahân*'da ve etrâfında kaht-i 'azîm ve hattâ *Şehr-i İsfahân*'da bir nân, kırk pâreye ve bir kelb yedi gurûşa ve kedi üç gurûşa ve kıss 'alâ-hâzâ. Bu minvâl üzere, kaht olduğu (19a) bâ'is-i 'adem-i meksleri olmuştur.

Ve *Mîr Mahmûd* ikaamet ettiği *Culha* ve *Yiz* ve mâverâları *Kandahar*'a varınca *Mîr-Mahmûd* cânibi, bi-emr-Ullâh münbit ve ma'mûr; ve *İsfahân* cânibi ve garbîsi *Şâh* tarafında kalan çöl ve vâdî ve gayri zî-zer' vâki' olmağla, kaht-i *İsfahân*, mübâlâgaya resân ve *Mîr Mahmûd* tarafı vüs'at ü firâvândır.

Ve *Mîr-Mahmûd*'un muzâyaka görmediğine bir vech daği budur ki, hâlâ muķim olduğu mahalden kendi diyârına varınca, mâbeyn munfasıl olmayup, mütevâliyen kendi mazbûtudur. Ve o havâlîde olan 'aşâir ve kabâil ve sâir ahâlî, kendiye taba'iyet éylediklerinden, lâzım oldukları muhârebeye gelürler; ve yine hânelelerine rücû' ve herkes evlerinde ma'îşet ve orduya sıklet étmezler. Ve 'Acemlü'den kat'â havfi olmadığından, ma'iyetinde kesret-i 'asker alkoymaz. Ol sebeble, refâhiyyetleri vardır.

Ve *Şâh* daği, bu kadar müddet muhâsaraya tâkat getürdüğü (nüñ sebebi), nîk ü bed bir şâhdır ve ahâlîsi kadîm (ve) mütemekkindir. Her ne deñlü olmasa, bir müddet muhâsaraya ârâm mümkindir. Ve *Şâh*'ın a'dâsıyla müsâleme ve musâleha olması, 'adîmü'l-îmkândır. Zirâ, i'timâddan müberrâ ve 'ahd ü yemîne vefâ étmiyeceği, meşhûr-i âfâkdir.

— XI —

(Astar-âbâd muntakasında Anadolu'dan gitmiş olan Yaka-Türkmanları Kethûdâsı Adına-Kurt'un, Safavî kuvvetlerine galebesi; ve sonunda, biñden fazla adamıyla birlikte hileyle yakalanması).

İşbu muharrerü'l-beyân tevâifiñ zuhûrundan mukaddem, *İsfahân*'ın garbî-şimâlîsinde *Astar-âbâd* ve *Kal'a-i-Mübârek* câniblerinde, asılları yine *Rûm* (Anadolu)dan gitmiş *Yaka-Türkmanı* ta'bir olunur kabâiliñ 'Aşîret Kethûdâları olan آدینه قورت *Adına-Kurt* (14), hüruc ve ol havâliyi zabt ü istîla. (19b) Ve bi'd-defe'ât *Şâh* tarafından 'azîm mühim ve mühimmât-i kesîre ve 'asâkir-i vefîre

(14) Bu *Türkmen Kethudası* adının başındaki «Adına» sözü, farsça Cuma günü anlamındaki «Azîne» ile ilgili olmasa gerek.

ta'yîn; ve her-bâr vardıkca, münhezim ve bir vechile çâre-yâb olamadıklarından; sâbıka, *Devlet-i-'Aliyye* tarafına sefâretle gelen *Gençe Khanı Kelb-i-'Alî*, ol mahalde Serdâr bulunmağın, ma'iyyetinde olan Khanân ve Ümerâ ile باسروم imân-i galiz ve 'ahd-i ekideyi mutazammın 'ahd-nâme ile re'y gönderüp: «*Zabt-éylediğîñ bilâd ü meşâhir, kendiyîñ (senin) olup, ve beher sene yüz biñ dümen (= tümen) akça, bahâ-i sadak ve cıda Hazîne-i Şâhîden vèrilmek üzere musâfât olalım*», dèdikde, *Türkman Tâ'ifesi*'niñ belâdeti gaalip olmağla, i'timâd ve teslimden soñra, te'yîd-i esâs-i sulh ü salâh ve teşdîd-i mebâni hîllet ü felâh için, pişkeş ve hediyyeler vèrmek üzere, da'vet (éyledi).

Ve mezkûr *Adına-Kurt* dağî, beş oğlu ve 'ammü-zâde ve *Türkman Torunları*'ndan (14a) ve sâir biñden mütecâviz âdem ile geldikde, mezkûr *Kelb-i-'Alî*'niñ tenbihiyle, her *Kızılbaş*, misâfirin aħz ü bend ve cümlesin deve üzerinde çarmıklara vurup, balmumlarını omuzlarında ve başlarında yandırıp, âteş-i bârân ile teşhîr ve bi'l-cümle ihlâk éyledi.

Ve hâkezâ (Safavîlerin) nakz-i 'ahdi nâmahsûr ve âfâka meşhûrdur. Her bâr *Mir-Mahmûd* ve sâir husemâsı, işbu kazâyâyı darb-i-mesel ve serzeniş-i küll ve müdârâlarına i'tibâr ve iltifât étmediklerine bâ'isdir. Ve Tâ'ife-i *Kızılbaş*-i evbâş, hemîşe böyle bir tâifeye münhezim (15) (azından bir yaprak, kopuktur).

— XII —

(Safavî Şâhı Hüseyin'in: Dağistan, Şirvan ve Karadeniz'e kadar bütün Gürcistan'ı Moskoflara vermeyi va'dederek, Çar I. Petro'dan yardım dilemesi; Petro'nun Tiflis ve Açıkbaş Gürcüleri, Abaza, Çerkes ve Suvan kavimleriyle anlaşıp, Kafkaslar güneyine ordu göndermeye hazırlanması; ve h. 1134/m. 1722 de Astarkan'dan donanma ile Şirvan'a asker çıkarıp, bozulması; Moskoflar'ın Kafkaslar güneyine hâkim oluşu ile, Osmanlıların Kars ve Çıldır Eyaletleri'nin tehlikeye düşeceği).

(20a) (Safavî I. Şah Hüseyin, çok bunalarak, Rus Çar'ı I. Pet-

(14a) Buradaki «*Torun*» deyimi, bugün Kürmançlar arasındaki gibi, «*soylu âileden, asîlzâde*» anlamındadır. Dîvânü Lûgati't-Türk'te (B. Atalaytercümesi), bu anlamda, «*Tarım*» deyimi vardır (I. 396).

(15) Bu «*münhezim*» sözü, y. 19b nin son satırı altına ve karşıki sahifenin ilk kelimesinin ne olduğunu belirtmek için, âdete göre yazılmıştır. Fakat, 19. yapraktan sonraki yaprak, kopuktur; ve Çar I. Petro'ya yazılan geniş ve korkunç tavizli tekliflerin başı, bu kopuk yapraktır.

ro'ya Elçi gönderip, Sünnî Dağıstan ve Şirvan Türkleri'nden yakınırken) Ve feryâd ve istimdâd ve:

«Bizi yedlerinden tahlîs ettikde, *Heştderhan* (= Astarkan) nâm Kal'añızıñ mukaabelesinde olan *Demirkapu-Derbend* ve *Bâdkû* (= Baku) ve *Andıray* (16) *Kal'aları*, liman ve iskeleleriyle ve *Niyâzova İskelesi*'n, size verürüz. Ve *Gürcistân* tarafın dañi verürüz. Bu takrîble, bahreyne (Hazar denizi ve Karadeniz'e) nâil ve nice iskelelere ve 'umûm *Şamahı* ve *Tiflis* ve sâir *Gürcistân* eyâletlerine ve *Karadeñiz*'de olan *Sokum* (= Soğum) limanına ve sâir limanlara mâlik olursuz», deyü itmâ' edüp (17); bu bahâne ile :

- (16) Eskiden Hazar Türkleri Kağanlarının yazlık başkendi olan *Balancar* (= Balangar) şehrinin yerinde kurulmuş bulunan Dağıstan'ın kuzayındaki bu kasabaya, «*Enderey*» de denilmektedir.
- (17) Kırım Savaşı sırasında rusçadan terceme edilerek H. 1270 (1854) yılında taşbasmasıyla *İstanbul*'da basılan «*Büyük Petro*'nun (1689-1725) Kızı *Elizabeta*'nın kurenâsından *Şuvalof* nâm zâtın ba'zı resâil-i mev-sûka ve senedât-i sahîheden vukuuf ü ittlâ'ı hâsıl olan ahvâl ü keyfi-yâtı tafsîlen nakl ü hikâye» eden eserde (289-291 s.), esasen *Çar Petro*'nun *Önasya*'ya hâkim olmak istediğine de işaret edilerek, bu hususta şöyle denilmektedir («*Fasli Sâni*», «*Onaltıncı Bâb*»):

«*Lezgi* kabilesi... isyâna yüztutarak *Bahr-i Hazar*'ın sevâhil-i garbiyyesine doğru sevk-ı sınır-ı tuğyân edüp, *Derbend Kal'ası*'na kadar çapul etmek üzre iken, *Bahr-i mezkûrun* sevâhilinden on beş sâ'at mesâfede vâki' *Ermeni* ve *Rusyalu* ve '*Acem* tüccârının ticâretgâhu olan *Şamahı* şehrini basup, sükkân ve ahâlisini bi'l-cümle kantara-ı seyfdan imrâr; ve emvâl ve eşyâ-yi meşhûdelerini nehb ü gaaret etmeğın, îrâs eyledikleri zarar ve hasâr mertebe-i gaayete varmış; ve *Büyük Petro* 'ahd-i karîbden berü şehr-i mezkûrda peydâ ettiği *Rusya* tüccârını, düzce boğazlayup; tahmînen yüz yirmi bin kise akçalık mâl ü menâllarını gasb ü gaaret eylemiş oldukları haberleri *Rusya*'da duyuldukta, *Büyük Petro* da'vây-i tarziyeye kalkışup '*Acem Şâhi*'ni haylice tazyik eylediğinden, *Şâh-i müşârün-ileyh*, bir tarafda *Rusya İmparatorluğu*'ndan ve taraf-i diğerde teba'ası 'usâtından iz'âç olunmakta olmağla, bayağı iki kılıç arasında kalmış idi. Şöyle ki, diyârında vukuuf bulan fesâdın def' ü izâlesine kuvvet ü kudreti ta'al-lûk etmediğinden ve bu sebebdan *Rusya* devletinin metâlîbini icrâya aslâ vakti olmadığından, Devlet-i müşârû'n-ileyhâya, redd ile cevap vermeğe mecbûr olmuşıdı»

«*Rusya İmparatoru*, '*Acem Şâhi* tarafından gösterilen işbu muhâlefete hafiyyen nazar-i memnûniyyet ile bakarak, fakat zâhir hâlde '*Acem Devleti*'ne izhâr-i infî'âl ü iğbirâr edüp; ve *Rusya* devletinin mutâlebe eylediği resm-i tarziyenin icrâsına '*Acem devleti* tarafından meşhûd olan 'adem-i muvâfakâ' mâddesi, kendü devletinin kesb-i vüs'at eylemesini müntec olacak bir nizâ'n emr-i ihdâsına bir vesîle-i

«Düşmenlerimizi men' ü def' ve kendü merâmların icrâ ederler», devü ümmîd ve bu vech üzere, derûn-i habâset-meşhûnlarına tesliye-dâde ve min-vech gamdan âzâde olduklarında; *Çar-i dalâlet-şi'âr* sevdây-i hâma zehâb; ve me'ser-i nühûset makarr-i hükûmetinden *Topçubaşısı'n*, Kaa'im-makaam ve 'asâkir-i mevfûre ile hareket-i bîberket (eyledi).

ittihâz eyliyüp; '*Acem Şahı'nın* dûçâr olduğu müşkillerden min-vechin kesbi menfa'at etmek sevdâsına düşmegin, Şâh-i müşârü'n-ileyhden da'vâ ettiği tarziyeyi, cebren ve kahren tahsil etmeğe karâr verdi. Ve levâzımât-i seferiyye ve mühimmât-i harbiyyenin tedârüküne kıyâm ile, *Bahr-i Hazar'a* munsab olan nehirlerden bahr-i mezkûra donanma idhâl edüp, külliyyetlü 'asker ile berâber *Memâlik-i 'Acem'e* hemân isâl-i ta'arruza âmâde olmuş iken, bu havâdisât-i muvahiş *Diyâr-i 'Acem'e* ledi'l-in'ikas, '*Acem Şahı*, mu'temedi bulunan bir *Ermeni'nin* vâsıtasıyla: *Memâlik-i 'Acem'in* 'usât eline dûçar olduğu; ve kendüsünün kahr ü tedmîr-i 'usâta kuvvet ü iktidârı olmadığı; ve 'alâ-küllî hâlini *Rusya'dan* istimdâd ü isti'âneye muhtâc olduğu hususlarını, *Rusya İmparatoru'na* ihbâr eyledikde; *İmparator* müşârün-ileyh, '*Acem Şâhı'nın* işbu muhâberesini, *ötedenberü zamîr-i muzmarı olan tevsî-i hudûd-i mülk ve ticâret niyetine* *tıbk-i tıbkına mutâbık* görerek, *sem'-i kabûl ile isгаа edüp*, bin yüz otuz altı (doğrusu 1134 olacak, milâdî sene yanlış tahvil edilmiş) sene-i hicriyyesinde vâki' Mayıs ayının onbeşinci günü ve Volga nehri üzerinde bir *ince donanmaya* râkiben, *yirmi iki bin nefer piyâde ve dokuz bin nefer süvâri ve on beş bin nefer Kazak askeriyle üç bin nefer kalyoncu neferâtı* (ve) ma'iyetinde zevcesini dahi bi-l-istishâb, *Ejderhan* (= Astartkan) şehrine doğru bad-bân-güşây-i 'azîmet olmağle; şehir-i mezkûrun semt-i cenûbisinden yüz sâ'at mesâfede vâki' *Endireylof* şehrine muvâsalat edüp, andan berren *Dağîstân'a* doğru gitmek üzere iken, o aralık *Devlet-i 'Aliyye'yi* müdârâ ile kullanmağı icâb-i maslahatdan 'add etmekden nâşi, Devlet-i müşârün-ileyhânın mülteci-i sâye-i himâyes' bulunan *Gürcü* ve *Çerâkis(e)* kabâiline, *Rusya* 'askeri tarafından isâl-i ta'arruz olunmıyacağını mu'lin, türki ve fârisiyü-l-ibâre b'azı beyân-nâmeler neşr ederek; sene-i mezkûrede vâki' şehir-i tçşrin-i-evvelin avâsıtında (şimdiki Ekim ayı sonlarında, Dağîstan'daki «Demirkapı» da denilen) '*Acem Derbendi Kal'ası* pîşgâhına vaz'i kademi muvâsalat eyledi».

«*Derbend Muhâfızı* bulunan zât ise, bir taraftan '*usât-i 'Acem* ve taraf-i diğerdan *Rusya* 'asâkiri arasında kalmış olduğunu ledi'l-mü şâhede, bir müddet te'emmül ve tedbîrden sonra, «kal'ayı harben ve darben, devleti 'usâtının re'îsi olan sâlifü'z-zikr *Mîr-Mahmûd'a* teslim etmekden ise (Şâh Hüsey'n'in yaptığı gibi), *Büyük Petro'dan* istid'ây-i imdâd ü himâyet etmek ve Kal'ayı, müşârün-ileyhe teslim eylemek müreccahdır,, diyerek, bin yüz otuz dokuz senesi ibtidâsında, gümüş olarak Şehir ve Kal'anın mefâtihini, *Büyük Petro'ya* yeden be-yed teslim edüp; hemân *Rusya* 'asâkiri, bilâmühârebe, Kal'a'ya

Ve *Eyâlet-i Kars* ve *Çıldır*'in mültekaalarında vâki' *Tiflis*'de *Khan* olan mezkûr *Vaktan* ve bi'l-cümle *Kefer-e-i Gürcü* tâfesiyle ve inâverâsında olan *Açıkbaş* (İmeretli) *Gürcü Keferesi* ve *Abaza* ve *Çerkes* ve *Suvan* (18) tâfeleriyle, cevâb-i nâsavâb ve 'ahd ü peymân édüp; 'asker-i vâfirine, sâbıkaa *Boğdan Voyvodası* olup firâr eden *Kantemir-oğlu* (19) nâm kâfiri Re'is ve *Çerkes* içinden göndermek üzere; ve *Topal-Yivan* nâm kâfirin, *Dağistân* yakasında vâki' *Terek Kal'ası*'nda tedârük görüp, *Tarhu* üzerinden varmak üzere, ve (Çar) kendüsü, *Heşterhan Kal'ası*'nda tekmil-i mühimmât ve *Niyâzova*'ya sefâin ile mürûr éylemek üzere, karâr-i bed-girdâr (éyledi).

Ve *Kantemir-oğlu*, *Çerkes*'den *Gürcistân* içine ve (20b) andan *Tiflis*'e çıkup; *Han* ve *Gürcüsü* ile ma'an, *Gence* ve *Şirvan* Eyâletleriniñ aşağı cânibinden vasat-i *Şirvan*'a; ve *Topal-Yivan* dañi, *Terek*'den *Tarhu* tarafından ve *Kal'a-i Andıray*'dan vasat-i *Şirvan*'a; (donanma ile gelen I. Petro) kendü dañi, *Niyâzova*'da olan *Müskür* ve *Kuba* ve *Şaburan* nahiyelerini ve gayri nevâhilerin zabt ve (3

dühül ile, itâle-i akdâm-i ârâm etdi». (W. BARTHOLD, «Derbend» maddesinde [IA, IV. 538], bu tarihi doğru olarak, şöyle belirtiyor: «Derbend, [rûmî] 23 ağustos/[efencî = greyoryen takvime göre] 3 eylül 1722 de, *Petro I.* tarafından zaptedilip»).

«Ancak, Rusya ordusunda, *Memâlik-i Rusya*'dan nehren muntazar-i vürûd olan zâd ü zahîre ve hayvanât ve 'asâkir-i cedîdenin mahmûl oldukları sefâin, *Ejderhan* taraflarında şikest olup, (içindekilerin) telef oldukları ahbâr-i muvahhişesi, hemân mevsim-i şitânın hulûl eylediği avânda, orduy-i mezkûrda işidilüp; kış eyyâmı, ol havâlide bilâmühimmât ikaamet étmek, pek de kolay olmadığı anlaşıldıkda (doğrusu, Dağistanlıların elbirliği ederek hücumu başlamalarından da çekinerek), *Büyük Petro*, *Rusya*'ya 'avdeti kurup; yola revân olarak, diyânına muvâsalat, ve *Diyâr-i 'Acem*'de mazhar oldukları galebeyi, bermu'tâd, şenlik ve ziyâfetler tertibi ile, ilân ve işâat éyledi.»

- (18) Bu «*Suvan*»lar, Osmanlı tarihlerinde «*İsvan*» olarak ta geçen kuzey-batı Mingirel'deki *Dadyan* («*Suvanet*=*Svaneti*») ahalisidir.
- (19) Bu «*Kantemir-oğlu*» *Dimitrie* (1673-1723), Osmanlılar'ın (Romanya'daki) *Boğdan Beği Kontemiroğlu Konstantin*'in oğlu idi ve 1688-1710 arasında 22 yıl *Istanbul*'da kalarak, beş yıl Enderun Mektebimizde okumuş; Türk, Fars ve Arap dillerini iyi öğrenmişti. Sonra Rus Çarı I. *Petro*'nun hizmetine girerek, 1711 *Purut Savaşı*'nda, Türklerle döğüşmüş, 1716 da «*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*»ni, 1720 de de lâtince «*İslâm Dininin Sistemi*» kitabını yazmıştır, ki 1722 de bunu I. *Petro* rusçaya çevirtip bastırmıştır (Prof. Dr. Guboğlu, «*Dimitriye Kantemir'in Eserinde Türk Flokloru*», I. Uluslararası Türk Flokloru Semineri Bildirileri, 1974 Ankara, s. 383-390).

Eytül 1722 de) *Demirkapu-Derbend* ve *Bâdkû Kal'aları'n* zabt; ve *Kantemir-oğlu* ve *Yivan kâfirler* ile *Şamaḥı* sahrasında mülâkaat; ve hudûd-i *İslâmiyye* (Osmâniyye)ye gelince, istilâ (éyledi). Ve gûyâ *Lezgiyân* ve (Şirvanlı) *Sünniyân Müselmân'ı*, mâbeynden bi'l-külliye ref' ve *Heşterḥan'dan* mütevâliyen *Karadeñiz'e* ve *Kars* ve *Çıldır'a* varınca, lâyenkatî' mâlik olmak zu'munu mülâhaza (éyledi). Ve:

«Mukaddem, *Şamaḥı Hâkimi El-Hâc Dâvûd* ve rüfekaası, *Şamaḥı* istilâsında, gerek şehirde ve iskelelerinde ve bi'l-cümle eyâletinde mevcûd olan *Moskov bâzîrgânı'ndan*, şu kadar biñ gurûşluk emvâl gaaret ve bu kadar âdemlerimizi katl éyledikleriçün, aḥz-i inkiaam étmeğe varurum; sâire, taarruzum yokdur», déyü sûret-i zâhirde, böyle bahâne édüp. Beş-altı biñ *Moşkov Keferesi'n Niyâzova'ya* geçürüp, bağteten şebḥûn; ve nevâhî-i sâbîkul'beyânda olan *Ehl-i İslâm'dan* bir mîkdârın, top ve tûfeng ve ḥumbâle (ḥumbâra) ile, zümre-i şühedâya ilhâk (éyledi).

Ve bakıyyesi, mütevekkilen 'al-Allâh ve müteşebbis-i yerteli mu'cizât-i Resûl-Ullâh, sell-i seyf-i hüçûm ve *Keferesi* mehzûm; ve üç biñ mîkdârın irsâl-i sa'îr ve mâ'adâsı zehîr ü şehîk gibi *ابن المفر* «ine'l-meferr» déyü, sefînelerine ferîr olduklarında; *Ehl-i İslâm*, îkaaz olunup, basîret ve intibâh (21a) üzere, iskele-i merkuuma ve sâir derbend-i maḥûfa muhâfızın vaz' edüp; mecmû'î yüzbiñ kadar *Ehl-i İslâm*, işbu (1722) sene-i erba'a ve selesîn ve mi'a ve elfde, Melce-i Mülûkü'l-akyâl ve ma'ûnü'l-ricâlü-âmâl, kehfü'l-islâm ve'l-müslimîn, melâzü'l-halk-ı ecma'în, mu'înü'l-hakkı ve'd-dîn ve *Khalîfe-i Rûy-i-Zemîn*, *Sultânü'l-Enâm*, *Şehenşâh-i Benâm*, *Zübde-i Âl-i Osmân* ve güzîde-i mülûk-i cihân *E's-Sultân Ebû'n-Nasr* ve'l-Fevz ve'l-Megaazî *Ahmed Khan* ibni *E's-Sultân Mehmed Khanü'l Gaazî ḥalled-Allâhü Ta'âlâ* saltanatıhi ve idâmehu 'umrihi ve iqbâlihi, mahfûfen bi'rre'feti ve'l-eyâdî, âmîn âmîn, bi hurmeti Khâtemü'l-Enbiyâ ve'l-Mürselîn, *Hazretleri'niñ* 'Atabe-i-'Aliyye-i sa'âdet makaam ve südde-i seniyye-i harem-i ihtirâm dâmeti masûnetihi bi-himâyet-i Melikü'l-'Allâm savbına ilticâ ve taba'iyet ve 'ubûdiyyetlerin, mazhar-i niyâz-eser irsâl éylediler.

— XIII —

(Dağıstan Şamḥalı'nın, Moskof tehlikesi karşısında, Dağıstan ile Şirvan'ı korumaya azmetmesi; buna karşı Şâh tarafının kayıdsızlık gösterip, hattâ Moskoflar'la dostluk kurması).

Bu avânda merkuum *El-Hâc Dâvûd Beğ'in*, kemâl mertebe ri-yâset ü kiyâset ve metânet ü şecâ'ati ve merdâne ve gayûrâne hare-

keti, şöhret-yâb ve nâm ü şanı zâhir oldukda, mâre'z-zikr *Surhay Beğ* gayzesin eفزûn (éyledi). Ve hâlâ *Dağistân* ve *Lezgiyân Meliki* olan *Şamhal 'Adil Girey* (Khan) ile mu'âhede ve:

«Selefiñ 'ammüñ *Umalat* امالات Khan zamânında *Lezgiyân*, böyle serkeşlik étmeğe kaadir olamazdı. Hâlâ benim istilâ éyledü-ğüm memleketi, *El-Hâc Dâvûd* hâkim ve mutasarrıf olur. Siziñle ba'de'l-yevm müttehid ve makaam-i bendelikde kıyâm ve emriñize râm olurum. Merkuum *El-Hâc Dâvûd*'u (21b) ref' édiveriñ», deyü ilkaa; ve merkuum *'Adil-Girey* عدل كرى Khan dañi, mukaddem *El-Hâc Dâvûd Beğ*'den muğber iken, bu kelâm-i fitne-engize meyl; ve üzerine varmak için mücehhez ve 'asker cem'i kaydinde iken, vech-i meşrûh üzere, tafsîli beyân olunan *Moskovlu*'nun hareketi mukarrer (oldu) (20).

Mûmâ-ileyh *'Adil-Girey Khan*'ın dañi 'urûk-ı islâmiyyesi hareket ve nâmûs-i recûliyyeti gaalib oldukda, nâdim ü peşimân ve güruh-i *Ehl-i İslâm*'a yâver ü meded-resân olmak üzere, kelâm-i tesliyet-âmîz gönderüp; cünûd-i *Ehl-i İslâm*'dan onbiñ kadarı üzere (21), nâm merdi, Serdâr; ve *Tiflis Khanı Vaktan, Moskovlu*'ya ma'iyet için vardıkda, sebîlin sedd ve mürûrdan صد sad ve mukaatele étmek üzere, *Tiflis cânibine* irsâl (éyledi). (*Şamhal*) kendüsü dañi 'asâkir-i mevfûre ile, *Demirkapu-Derbend* ve *Bâdkû Kal'aları*'n alup, iskelelerin ve *Niyâzova İskelesi*'n ve sâir *Moskovlu*'nun mürûr édecek mahallerin zabt ü sedd, ve iyâb ü ze-hâbdan men' (éyledi).

Ve bi-'inâyet-Ullâhu Ta'âlâ, *Küffâr-i ħaksârûñ* tabur-i mağhûr-larile mukaabele ve muhârebe étmek niyyetiyle, sâhil-i *Bahr-i Ahzar* (= *Hazar*)'a 'azîmet édüp; lâkin, bu kadar güft ü gû ve bu mertebe hây ü hû zuhûrunda *Kızılbaş* 'askerlerinden, (22a) gerek *Moskovlu* ma'iyetine ve gerek *Gürcü Keferesi*'ne bir ferd gitmeyüp; ve *Lezgiyân* ve *Ağvan* gavgaalarına dañi bir merd vardığı yokdur.

Ve 'asker cem'i ve tedârük kaydi ve buna müte'allık kendü mâbeynlerinde bir sıyt ü sadâ olmamışdır. Ve *'Acem Halkı* zikri, mâbeynden ber-taraf olduğu gibi, ferden ol havâlîde *Kızılbaş* gö-

(20) Metnin burasından sonra, üç satırlık kadar bir yer, açık bırakılmıştır. Sonradan gelen cümle bu ibareden ayrı olduğuna göre, boş bırakılmış olan yere, başka bir haber yazılmak istendiği anlaşılıyor.

(21) Metinde buradaki isim yeri, boş bırakılmıştır.

rünmez olmuşdur. Bu daḥi, 'alâmet-i inkırâz ve emâret-i rezâletleri olduğu, ḥafî değildir. Hattâ 'Acem (Şirvanlı olacak) *Beğleri*'nden bir kimesne, *Şamaḥı Fethi*'nden sonra, ba'zı nevâhî şebḥûnuna me'mur oldukda:

«— Eger bu seferimde bir *Kızılbaş* katl édersem, yiğirmi kur-bân zabḥ étmek nezrim olsun» deyü, 'ahd édüp, niçe eyyâm etrâf-d(a) cevelân ve bir nefer *Kızılbaş* bulamadığından, müstahakk-ı ifây-i nezr olmadığı, muhakkaktır.

Ve ba'zı mahalde bulunanları daḥi, mebhût ü dem-beste ve vâlih ü hayrân ve mânend-i mecânîn, her cânibe nigerân; ve hemân meyyit-i müteharrik gibi câmidân kalmışlardır. انما العلم عند الله تعالى
(XXVI) zamân-i inḳırâzlarıdır.

Mezheb-i Şî'anın mütemerridi *Nasîr-i Tûsî*'nin *Îrân* hakkında ihrâc éyledüğü احكام الكدوب قد يصدق (XXVII) fehvâsı üzere, zâhir oluyor:

(22) سال مُغْكَانَ خَلْمِ مَغْيِدِ گَر دَدِ در سال غَلْصِي ز يروز بر گر دَدِ
بعد از غَلْصِي گر بزيرو بيني مَلَك [و] مَلِك [و] مَلْت [و] دين بر گر دَدِ

(23) (XXVIII). Deyü istihrâc éyledüğü, ma'rûf-i âfâkdir. Fî nefsu'l emr kaziiye-i ittifâkiyye gibi, öyle muvâfık vâki' olmuşdur.

Ve daḥi, *Moskovlu*'nun *Kızılbaş* ile kadîmden 'ahd ü hülletleri vâki'dir. Hattâ *Moskov Çarı*'ndan 'Acem Şâhı'na nâme ve hediye ve asnâm ile musavver levha-i mücevher gelüp, *gerden-i Şâhî*'den (22b) ta'lik ü âvîhte ve ḥil'atlerine daḥi dühte olunagelmışdir. Ve ser-levha-i nâmesinde: «*Şâh-i Îrân Khâce-i Kiristiyân (Hiristiyan)*» ya'ni ki, Gebrân deyü 'unvân-i mektûbu böyle olduğu mütevâtirdir. Ve *Şâh-i 'Acem*'den daḥi, hemîşe hediye ve pişkeşler gider idi. Zîrâ Şî'ada tukiiyet mezhebi, me'hûzlarıdır. Li-maslahatin, *Kefere*'ye ta'zîm ve ma'rızlarla 'arûz éylemek, şer'lerinde müsevvağ ü mücevvezdir.

(22) «Ebcad hesabı»yla مُغْكَان (Muğakân) ibaresi, 1111 yılını gösterir ki, bu yılda «muğber» olan halk, sonradan isyan eylemiştir.

(23) «Ebcad hesabı»yla غَلْصِي (galas) da, 1120 yılını göstermektedir.

(Moskofların, Khazar denizinden faydalanarak, nereleri istilâ edebilecekleri; ve Astarkan'dan Demirkapu ve Şirvan iskelelerine, ne kadar zamanda gelinebileceğinin beyanı).

Ve *Moskov Memleketi*'niñ, *Lezgiyân Vilâyeti*'ne ve *Şirvân Eyâleti*'ne ta'allûk ve ittisâli vardır. Bundan esbak nice def'alar *Lezgiyân* ile mukaatele ve muhârebeleri vukuu' édüp, hattâ *Dağistan Beği* mezkûr (Komuk Hâkimi Çolak) *Surhay Mustafâ Beg*'in yedini, kılıç ile kat' (étmişlerdir) ve hâlâ bîdestdir.

Ve *Moskovlu*, *Ağvan* tarafına ba'îd ve mâbeynleri mesâfe-i 'azîme ve mefâzât-i hâliye ile munfasıl ü munkatı'; ve 'asker ve mühimmât götürmek, gayri-i-kaabildir. Meğer kim *Ağvan*, *Isfahân*'ı istilâ-ye anda iağaamet etdikde, *Moskov(lu)* daği *Bahr-i Ahzar* ile *Gilân*'a çıkup, *Gilân*'dan varalar. Ammâ bu daği mutasavver değildir. Zîrâ, ol mahaller ziyâde sehl ü saķil ve gayr-i münbit ve hemîşe kaht üzere, ve sükkânı daği za'îf ü nahîf ve bir mertebe 'alillerdir ki, iktisâb ü 'amele kaadır olamayüp, bi'l-cümle avretleri zirâ'at ü herâset ve a'mâl-i sâire édüp, ta'ayyüş ederler.

Ve *Lezgiyân*'iñ daği, *Ağvan* tarafına mülâkaat ü ictimâ' ve biribirlerine imdâd éylemeleri, bir taraftan mümkün değildir. Zîrâ, minvâl-i muharrer üzere, mâni-i külli olup; mümkünü'l-'ubûr değildir. Meger kim, tahrîr olunduğu üzere, *Erdebil* ve *Tebrîz*'e varınca *Ehl-i Şirvan* yesinde; ve *Isfahân*'dan ol mahalle varınca (23a) *Ağvan*'iñ olup; *Tebrîz*'iñ mâverâsında olan yaylağa, herbiri kendi cânibinden gelüp, muktezây-i ittihâd üzere mülâkaat éyliyeler. Bundan gayri, telâķilerine vecih yokdur.

Ve *Bahr-i Ahzar* ki *Bahr-i-Kulzüm*'dür, *sâhil-i şarkîsi Moskov* tâifesi, erzelihüm-Ullâhü Ta'âlâ ve hazelehüm, *Kal'aları* olup, ez-cümle *Heşterhan* demekle meşhûr kal'a ki, makarr-i bâzîrgân ve güzergâh-i tüccârân ve memerr-i nâs bir bender şehirdir; ekser kürk ve sâir *Moskov* memâlikinden çıkan eşyâ, andan *Şirvan Eyâletinde* vâķi' *İskele-i Niyâzova*'ya mürûr éder. *Bahr-i mezbûruñ* şimâlisi, kuruya çıkup müntehî olduğu mahalde, *Moskovlu*'nun *Terek* nâm bir *Kal'ası* ve bir mîkdâr arâzî ve nevâhîsi olup, dâmeni *Kûh-i-Alburuz* (Kafkaslar)da vâķi' olmuşdur.

Bi'l-farz *Moskovlu*, gerek *Şirvan*'a ve gerek garb taraflarında olan memleketlere tecâvüz murâd éyledikde, bahren gelmek kasdı

oldukda, mezkûr *Heştderhan Kal'ası*'na gelüp, andan *Demirkapu-Derbend yâhud Bâdkû Kal'aları*'nda olan iskeleye yanaşmaga muhtâcdır. Kal'a-i merkuumeler ise, kemâl-i mertebe sa'b(dır).

Ve hattâ *Demirkapu-Derbend* dedikleri, deryâ derûnuna girmiş bir burundur. *Ehl-i İslâm* yedinde olucak, men' edüp, bir vec-hile 'ubûr etdirmezler. *Yâhûd Niyâzova İskelesi*'ne çıkmağa mevkuufdur. Ol dahi, *Müselmânân* yedinde olmağa; andan dahi tecâvüz etdirmezler, *Fî'l-vâki'* tecâvüz mümkün olsa, riyh-i muvâfık ile on üç günde *Heştderhân*'dan iskele-i merkuumûna sefine gelür. i'tidâl-i cereyân olmayup; rîh-i şedîd oldukda, dahi endek zamânda gelinmiştir. Ve bu minvâl üzere, (23b) iskele-i merkuumûna varmak mümkün olmayacak, bahr-i mezbûr ile akup, *Gilân'a* çıkmağa muhtâcdır. Zîrâ bahr-i merkuum, *Gilân'a* çıkup, andan *Astarâbâd* tarafına varup, müntehî olmuştur.

— XV —

(Dağıstan, Çerkes ve Abaza Ülkeleri ile Kafkaslar güneyinden, Moskofların geçebileceği yollar ve bellibaşlı konaklar; Khazar denizinden başka, Tırabuzan'a yakın Karadeniz kıyılarına bile kolayca çıkılabileceği; Osmanlıların muhtemel bir Moskof istilâsına karşı, doğuda alacağı tedbirler).

Ve *Kefere-i* merkuume, cevânib-i meşrûha, kuru tarafından berrisinden tecâvüz kasd-etdikde, reh-i râstdan kal'a-i merkuumân ve iskelelerine mümkünü'l-'ubûr tarîk yokdur. Zîrâ bir taraf *Kûh-i-Alburuz* ve bir taraf *Binbir-Dehne* ta'bîr olunur enhâr-i 'azîme ve haceristân ve şeceristân ve sa'b-i şedîddir. Pes *Terek'e* varmak iktizâ eder. Andan dahi tarîk-i câddeden gelince, bilâd-i *Dağıstan* olan *Avar* ve *Kazanış* ve *خانات* *Khaytalar* ve *Komuk* Tâifelerine ve kal'alarına; ve hâlâ *Şamhal* olanların neşimengâhları *Tarhu Kal'ası*'na ve *Endirey Kal'ası*'na uğramaya muhtâcdır. Yolvermedikleri hâlde, bir vechile mürûr edemezler. Zîrâ niçe boğazlar ve derbendleri vardır. Ve ol havâlî, bi'l-cümle *Ehl-i İslâm-i* Müttebi'ü bi's-Sünnet tâifelerdir.

Ve bilâd-i *Dağıstan*, Müselmândır; ve dâmen-i *Kûh-i-Alburuz'* da, iki cânibe vâki'dir. Fakat ol mahalde, *Zunta* *لوانا* nâm vir kavm-i Küfr-irtisâm vardır ki, sâir kefere meslekine benzemez ve ehl-i kitâb değildir. Ehl-i İslâm'dan olup, *Moskov* Vilâyetinde kalan

Kazan ta'bir olunan ve sair cemâ'at, ol cânibe nezdik mahalde sâkinlerdir. fi'l-vâki' tarîk-i mezkûrdan iyâb ü zehâbı müyesser olmayacak, mezkûr *Terek*'den, *Çerkes* içine çıkup; andan *Abaza*'ya ve andan *Açıkbaş*'a ve andan *Tiflis*'e (24a) çıkmak lâzım (gelir). Ve işbu tarîk daği sa'b olmağla, tahmîli eskaal için araba ve deve gitmeği mümkün olmamağla, mücerred at ve katır varır.

Minvâl-i meşrûh üzere, turûk-i mezkûre sedd ve Kefere-i mesfûre sad oluncak, hiçbir tarafa havf lâhik olmaz; ve mürûrları mutasavver değildir. Ve illâ mâni' olmadığı hâlde, minvâl-i merkuum üzere, *Moskov* (doğrusu *Astarhan*)dan *Şirvan*'a sefine ile, iskele-i mezkûrâna on üç günde; anlardan şehir-i *Şamaki*'ya otuz sâ'atda; ve andan *Gence*'ye altı merhale; ve *Gence*'den *Tiflis*'e beş menzilde varılır. Ve *Tiflis*, *Kars* ve *Çıldır* (*Ahıska*) Eyâletine mülâsık ve kurâ ve arâzîsi birbirine maḥlûtdur. Ve *Kars*'dan *Erzurûm*, otuz altı sâ'atdur.

Ve *Tiflis* hizâsında, hatt-i müstakim üzere, cenûbide *Eyâlet-i Revân*'dır. Ol daği *Kars Eyâleti*'ne muttasıl ve maḥlûtdur. Mücerred *Tiflis Eyâleti*'nden çıkup, *Revân Eyâleti*'nden cereyân eden *Arpaçayı* demekle me'rûf nehir, hadd ve sınırdur. Ve *Tiflis* ve *Revân* şehirleri, *Kars* şehrine yiğirmi iki - yiğirmi üç sa'atdır. Ve nehri merkuumuñ nehr-i *Aras* ile takattu' éyledikleri mahal, *Kars* ile *Bayazıd Kürdistânı*'nıñ sınırudur. *Bayazıd*'iñ bir taraf(1), *Erzurûm*'dan gelüp, *Revân* mukaabelesinde müntehî olmuştur; ve *Kars*'iñ cenûbunda vâki' ve *Revân*'a karîbdır. Ve yine *Bayazıd*'a ve *'Acem* yedinde olan *Çors* ve andan *Tebrîz*'e varır.

Ve *Van*'dan daği, *Tebrîz*'e karîbdır. Ve *Tebrîz*'den *Zengiyân* (= *Zengân*)a (ve) *Sultâniyye*(ye) ve andan *Isfahân*'a varılır. Bir tarîk (24b) daği, *Astarâbâd* ve *Gilân* cânibelerine varır.

Ve Kefere-i merkuumeniñ berriden olan sebilleri, *Kal'a-i Terek*'den *Tarḥu* ve *Endirey* ve havâlisine, yedi merhale; ve anlardan *Demirkapu-Derbend* ve *Bâdkû* ve *Niyâzova* iskeleleri'ne altı ve yedi menzilde (varılır). Ve anlardan *Tiflis*'e, kaç eyyâmda gelineceği, beyân olundu. Ve yine mezkûr *Kal'a-i Terek*'den, onbir günde *Çerkes*'e; ve andan beş günde *Abaza*'ya; ve andan bir haftada *Açıkbaş* memleketinde vâki' ve *Tiflis Hanı Vaktan*'ın dâmâdı *Vahuş Abaşizi* (= *Abaşidze*) (24) nâm *Gürcü* kâfirinin mülkü olan

(24) Bu *Vahuş*, 18. Asırda yaşamış olan meşhur gürcü tarih ve coğrafya müellifi *Vahuş* (1694-1776) tan başkası ve *Abaşidze* hanedanından

Sâzîr سازیر (Sasiret?) ve *Telü* تلو nâm mevzi'e varılıp; andan dahi, üç menzilde *Tiflis*'e varılır. *Tiflis*, hod beyân olundu.

Ve mezkûr *Çerkes* içinden bir tarîk dahi, *Dadyan*'a (25) ve andan *Kutatis* (26) ve *Bağdadçık* (27) ve *Suşât Kal'aları*'na ve 'umûm *Açıkbaş*'a varur. Bir dahi, *Dadyan* vilâyetinden *Güryél* (= Guryel/Gurya) *Gürcüsü*'ne ve *Güryél*'den *Eyâlet-i Çıldır* mülhaka-tından *Macahél* ve *Acara Sancakları*'na var(ur) ki, *Batum* ve *Gönye* ve *Khoba* ve *Arhavi*'ye çıkar ki, bunlar *Karadeñiz'in Tırabuzan* tarafıdır.

Ve *Çerkes*'den *Abaza*'ya ve *Dadyan Memleketi*'ne gelen tarîk bir cihetden dahi *Rah* رخ ve *Anakara*'ya ve *Khatalı* خطالی Kal'alarına müntehî olur. Ol dahi *Karadeñiz* sâhilidir. Ve *Sokum* (= Sohum) *Limanı* dedikleri, 'inde olan *Vîrân-Kal'a* ile ol cânibedir.

Ve *Çerkes* ile *Abaza* ve *Dadyan*'iñ beyninde, *Suvan* ve *Kelvan* كلوان nâm tâ'ifeler vardır. Ba'zıları *Müselmân* ve ba'zıları *Gâvür*'dur. Ve'hâsıl, *Karadeñiz*'iñ nihâyeti, (25a) ol mahallerdir. Ve andan berü bahri merkuumun iki cânibi, *Memâlik-i Mahrûse*'den mübeyyinü'l-ahvâl olmağla, bu hakîriñ tafsîli, muktezâ değildir.

Ve fi'l-vâki' şerh ü beyân éylediğimiz vücûh ile, Kefere-i mes-fûreniñ (Moskofların) sebîlleri mesdûd olunup, suguur-i İslâmiyye olan mevâzi'e, kârdân ve ahvâl-i hudûdeyne vâkıf muhâfızın vaz' ve kemâ-yenbağî te'yîd ü teşdîd ve istihkâm verildikde, bi'inâ-yet-Ullâhü Te'âlâ, berren ve bahren *Memâlik-i Ehl-i-İslâm* (= Türkiye İmparatorluğu Ülkeleri) ahâlisine, havf dârî olmak muhtemel değildir. Ve illâ ol havâlîde nizâm bulunmadığı hâlde, *Eyâleti Kars*

olduğu, tariften ve soyadından anlaşılıyor. «*Abaşidze*» hanedanı, Tiflis kuzeybatısındaki *Mukhran* bölgesinde idi (M. BROSSET, «Liste des Thavads», Description Géographique de la Géorgie par le Tcharévitché Wakhoucht, S. - Pétersbourg 1842. s. 487).

- (25) Yukarıda (18. notta) da işaret ettiğimiz gibi, burada geçen «*Dadyan*» ülkesi, Kutayıs-la Abaza-Eli arasındaki Megrel (= Mingireli) ve *Suvanet* (asıl *Dadyan* veya şimdiki *Dadyan*) bölgesidir. Dede-Korkut Kitabı'nda, «*Başı-Açuk, Tatyân* طاطیان *Kal'ası*» şeklinde adı geçen bu «*Dadyan*» ülkesinin, eskiden daha geniş olduğu anlaşılıyor.
- (26) *Kutayıs* adının başka türlü söylenişidir. Eski metinlerimizde de geçer.
- (27) Ahıska ile Kutayıs arasında eskiden kaza merkezimiz olan bir kasabadır.

ve *Çıldır* taraflarında ve *Karadeniz* sâhilinde, ihtilâl vehmi tataruk ve ihtimâma muhtac olur.

Hakkı Subhânehu ve Te'âlâ tevfiğin refîk ve bi'l-cümle *Ümmet-i-Muhammed* 'aleyhi's-selâma her cânibde selâmet ihsân eyleyüp; 'ale'l-husûs, *Beyt-i-Şerîf*'i ve *Merkad-i-Habîbî* hizmetlerine belbağlayup, kemer-i istikaametın dermeyân buyuran Zıll-Ullâh-i-'Âlî olan *Âl-i-Osmân Pâdişâhı*'nı ve cemî' *Memâlik-i-Mahrûse*'sin, âfât ü 'âhâtdan, hıfz u emîn eyliye; âmin.

— XVI —

(Tiflis Khanı Vaktan ile diğer Gürcülerin, Moskoflara meyletmesinin sebebi; eskiden Dağıstan'ın da Osmanlı Ülkesinden olduğu).

Ve dahi, sâlifü'l-beyân *Tiflis Hanı Vaktan* ve sâir *Gürcü Keferesi*, işbu zikr olunan fesâd ü ihtisâdda, 'illet-i müstakille olup, *Keferesi Moskova*'a mutâba'atı, neden nâsîdür? deyü hutûr-i bâl buyurulur ise; bir vechi budur ki, tâife-i *Müslimîn-i mezkûrîn*, gaayet savâmi' ve kilisaya ve *Erâmine* ve *Gürcü*'ye ihânet etdiler. Bir dahi budur ki, fi'l-asıl الکفر على واحدة (XXIX) me'âli üzere, *Millet-i Nasârâ*, birdir. Lâkin (25b) üç fırkaya müteferrik olmuşlardır: *Nâsûrî*, *Nastûrî*, *Melkâî*'dir. Ve mesfûr *Moskov* ve *Gürcü* ve *Râm*, *Nastûrî* dirler (= Ortodoksdurlar). Pastaliyye ve penâyîr ü perhîz ve sâir âyîn-i küfürleri, bir nev'idir. Çünkü üçü dahi, bir meslekde bulunmuşlar. Mutâba('a)tlarına karîn olur.

Ve dahi mukaddemen, *Kızılbaş* tâ'ifesiyle *Devlet-i Âl-i-Osmân*, ebbed-Allâhu el-Melik-ül-Mennân, muhârebe ederler iken, *Özdemir-oglu* 'Osman Paşa, bu fakîriñ sâbıkaa *Mir-i Livâ* olduğu *Zarüşad Sancağı Beği* olup (28), *Çaldıran Cengi*'nde (29) *Tohmah Sultan Mu-*

(28) Özdemir-oglu Osman Paşa'nın hayatından bahseden umumî ve hususî eserlerin hiçbirisinde, onun Kars'ın Zarşat Sancağı Beği olduğuna dair işaret yoktur. Esasen buna, Paşa'nın bulunduğu yerler ve vaziyet müsait değildi. Olsa olsa, Zarşat Sancağında onun arpalığı veya adamlarının tımarı bulunabilirdi.

(29) Eskiden «Çıldır» Eyâletinin adı —bugün bile gürcücede yazıldığı gibi— «Çaldır» diye söylenirdi. Evliya-Çelebi de dahil olmak üzere, bazı eski müellifler, Safavîlerle yapılan 1514 teki meydan muharebesine sahne olan Maku-Çaldıranı ile, 1578 de kurulan bu Çaldır Eyâletinin adını birbirine karıştırırlar. Mirilivâ Ali Beğ'de de, bu hatayı görüycruz.

hârebeleri'nde merdânelikleri zuhûra gelüp, 'avâtif-i-'aliyye-i Hüsrevâ-neden, yüzaklıkları mukaabelesinde, Vezâret ihsân ve 'Acem Seferi'-ne *Serdâr* nasb ü ta'yîn buyuruldukda; *Eyâlet-i Şirvan*'a varınca, feth (éyledi).

Ve mesbûku'l-beyân *Dağtân Şamhalı* olan kimesnenin kerîmesin (doğrusu, kardeşi kızını), kurbiyyet ve dostluk hâsıl olmak için, kendüye nikâh ve tezevvüc (éyledi). Ve *Tabasarân* nâm mevzi'de, *Şamhal*-i merkuume, serâsere kaplı samur ilbâs ve murassa' bisâtla rahş ve tîr ve cevher-kabza ihdâ (éyledi). Ve *Devlet-i-'Aliyye-i* ebed-peyvend cânibine taba'iyet étdirüp, ol mahalleri daği kabza-i *Âl-i-'Osmân*'a idhâl (éyledi). Ve mezkûr *Heşterhan-Kal'-ası*'na varup (30), lâkin ol vaqitde harâbe bulunmağla, ta'mîr ve derûnuna muhâfızûn vaz' ve yine savb-i *Devlet-i-'Aliyye'*ye (26a) rü-cû' eyledikde; mezkûr *Şamhal* yine 'Acem Şâhi'na taba'iyet édüp; kal'a-i merkuuma daği eyyâm-i mütârekede yine vîrân, ba'dehu *Moskovlu* zabt ve ta'mîr éyledikleri, tevârihlerde mestûr ve mu-sarrahdır (31).

Ve bunu beyândan murâd, *Salâtîn 'İzâm-i Âl-i-'Osman'*ın, yedi zaferleri, ol mahalle daği yerleşmiştir.

ایزدیم الله و نصرهم و افاض علی العاطین بر اہم .

(XXX).

- (30) Özdemir-oğlu Osman Paşa, hiçbir zaman *Astarkan*'a gitmemiştir. Ancak, 1475 Kırım Fethinden beri İstanbula tâbi bulunan *Dağtân*'dan sonra, itaatini yeniden arzetmiş bulunan *Kabartay* yoluyla Kırım'daki *Kefe'*ye, oradan da *İstanbul*'a gelmiştir. Bugün bile Dağtân'dan Türkiye'ye gelmiş olan âilelerin yaşattığı ananeye göre, Osman Paşa, bütün Hazar denizi batı ve kuzayını fethetmiştir. Eski Hazarlar çağından kalma destanı tarih an'anelerinde, güneyden Dağtâna yapılan akın ve istilâlar yüzünden sonradan bu gibi rivayetlerin, Osmanlılara maledilmesinden, doğduğunu zannediyoruz.
- (31) Bu «tevârih»lerin, bugün bile Dağtânlı eski âileler elinde bulunan «*Derbendnâme*»ye eklenen yeni ilâve parçalarından olduğunu, ve bunlara son çağların hâdiselerinin de eklendiğini sanıyoruz. Bu «*Derbendnâme*»ler, Kür ve Aras boyları ile Fırat doğusunun destanı olan *Dede Korkut Kitabı*'nın, Dağtân rivayetleri gibidir. *Genceli Nizâmî* (1141-1204) çağından beri bunlar, «*İskendernâme*» adıyla da tanınmıştır.

(Kızılbaşlar'ın Sünniler'e verdiği zararlar; bunların mezhebindeki bid'atlar; ve Sünnilerle olan 'adâvetlerinin eskiliği)

Ve dahi, ma'lûm 'ola ki, *Kızılbaş-i evbâş Tâ'ifesi*, fi nefsi'l-emr, *Ehl-i Sünnet*'e aduvv-i 'anîd ve rafz-i irtidâdların muktazî nice akvâl-i şedîde ve ef'âl-i 'adîdeleri vardır. Hîn-i fırsatda, *Ehl-i Sünnet-i ihrâk* ve katl ü sefkden kat'â iftirâk étmeyüp, müsâb olmak zu'méderler.

Ve *Tâ'ife-i Lezgiyân* ve (Şirvanlı) *Sünniyân* ile bu def'a menşe'i 'adâvetleri, Sünnî ve 'ulemâsınıñ katline ve kitâblarınıñ ihrâk olunmasına, iftâ' ve istihlâl éyledikleridir. Ve, hâşâ, *Hazret-i Şeyheyn*'e (Çâr-i-Yâr'dan Hz. Ebûbekir ve Ömer'e) itâle-i bed-lisâna; ve ezânları 'akîbinde la'n ü sebb ve şetm-i galîz; ve bu makuule küfürlerini istihsân ve sevâb i'tikaad éylediklerin, bi'n-nefs, nice def'a cemâ'at-i *Müslimîn* ile görüp ve işidüp; bâ'is-i muhârebe-i 'azîmemiz olmuşdur (32).

Ve bu küfür üzere, cümlesi müctemî' ve rızâ-dâde ve istihve véricidirler. Ve bu rütbe küfrü işâ'at ü i'lân ve şöhret vérip, meşher-i nâsda ve bâ-husûs mahall-i 'ibâdet olan mesâcid ü menâbirde iştihâr éyledikleri, küfr-i fâhiş olduğu, nihân değildir. Ve hemîşe sıgaar ü kibârı: «*Yâ 'Âliyye'd-Murtezâ, bize evlâd vér, mâl ve câh vér*», déyü, sâir iştirâki mutazammın, elfâz-i (26b) bâtıla îrâd; ve fî'l-asıl kütüb-i i'tikaadiyyelerinde olmayan elfâz-i küfrü mu'tekid-i savâb oldukları hâlde, rafz ve lâfz ve kazf éderler.

اِنَّهُ فَرَا لَا تَكْفُرْ اِحْرًا مِنْ اهل القبلة .

(XXXI), déyü buyurdıkları, usûllerine nazarandır.

Ma'hâzâ usûlden hâric, mûcib-i irtidâd kavlen ve fi'len niçe ha-

(32) Kars gibi Safavilere karşı Osmanlılığın en mühim serhad bölgesinde yetişen ve koyu Sünnî olup, «Şî'i» düşmanı sayılan *Mirlivâ 'Ali Beğ*'in bu hâtıraları, o zamanlar serhad ahâlisinin *Safaviler*'e karşı olan görüş ve duygularını göstermesi bakımından, değerlidir. Osmanlı ve Safaviler, devlet hududlarının her iki tarafındaki, aynı boy ve oymaklardan olan Türk ve Türkmenleri birbirine düşman edebilmek için, *Sünnî-Şî'i mücadelesi*'ni ve anekdotlarını çok inkişaf ettirmişlerdi. Bugün bile Kars Eli ve çevresinde, bunun yaygın izlerine tesadüf etmekteyiz.

reketleri bi'l-bedâhe nümâyândır. Ehl-i *İsfahân* ve sâir büldân, *İmâmîyye Mezhebi*'nde olup, lâkin bid'at-i bînihâye ile me'lûf oldukları, hafî değildir. Ez-cümle 'Aşr-i Muharremü'l-Harâmda, mâtem ü yas; ve niçe kitâl ile, envâ'i küfürleri izhârları; ve zikri müstehcen kavî ü fi'illeri, bîhadd ve mütevâtirdir. Ve *Şâhları* olan kimesne, Hanlarınıñ ve sâyiriniñ menkûhelerin, Dârü'n-Nedve'sine götürüp, takarrüb etmesini, istihsân görürler! Ve mutâ'îyye ile, beş yüz avreti nikâh étmeğe, meşrû'dur, derler (33).

Ve namâz kıldıklarında, kat'â huzû' ve huşû' etmeyüp, hilâlinde kelâm-i dünyâ ve niçe def'a şütüm ile lâfz (sarf edüp) ve yine namâzlarını tamâm oldu, deyü i'tikaad édüp, bu cihetle:

فويل للمصلين الذين هم صلواتهم ساهون .

(XXXII), va'îdine dâhillerdir.

Ve dahi,

قد افلح الطومنون الذين هم في صلواتهم خاشعون .

(XXXIII) nass-i kerîmi üzere, beşâret-i felâhdan mahrûmlardır. Bu vechile, iflâh bulmıyacaklar bir tâ'ifedir. Hattâ, henüz mü-râhık olmamış ferzend-i nâbekâr ve etfâl-i bîberhurdarlarına, sebb ü lâ'ni ta'lîm éderler. *Müselmân*'a 'adâvetleri, kadîmdir. *Şâh-Abbâs-i-Sânî* 'Ulemây-i Sünniyân'ı ve kütüb-i fikhî cem' ve ihrâk ve 'ulemâyı hârmân gibi (34).

(27b) Ve merkuum *El-Hâc Dâvûd Beğ* ve sâir Sünniyân ve *Lezgiyân* ahvâli dahi, sene-i merkuume (35).

- (33) Öteden beri *Şi'iler*'de, gurbette veya evinde iken erkekler, «Mütâ'îyye» veya «Mut'a» (halk dilinde «Sirga») yani geçici nikâh ile bir gün, bir hafta, bir ay veya belli bir zaman için evlenirler. Belli müddeti dolunca, kadın «boşanmış» ve harâm olur. Doğan çocuk, anada kalır.
- (34) Buradan sonra gelen 27. yaprağın (a) yüzü, boş bırakılmıştır. «*Mukaddeme*»nin başında: «Mezheb-i bâtılları ne güne olduğu ve ne vech ile merdûd olduğu, edillesiyle *Khâtîme-i Kaa'ime*'de tasrih olunmuşdur», denildiğine göre, eserin sonu, buralarda bitmek üzere imiş diyebiliriz.
- (35) Bu cümle, 27 b. yaprağı başında bulunmaktaysa da, sonu yazılmadan bırakılmıştır.

— XVIII —

Metinde geçen arapça ve farsça parçaların, türkçeleri ()*

- I. Ulu ve Yüce-Tanrı'ya hamd-ederiz, Onun Peygamberi'ne salâvat göndeririz. O Peygamber kim, pâk ve temizdir, o Peygamberin pâk ve temiz mansublarına, necib ve muttakî Ashâbına, yerle gök durdukça ve geceyle gündüz devreyledikçe, selâm olsun.
- II. Allâh, hiçbir kavme zulmetmez; ancak, onlar kendi kendilerine zulmederler.
- III. Her nasıl olursanız, size o şekilde muâmele edilir.
- IV. Yüce Tanrı, Rahmân ismi hürmetine, ona yardım edip, desteklesin ve devranın sonuna kadar Farkadân Yıldızları'nın görüldüğü, geceyle gündüzün tekrarlandığı müddetçe, Allah onu ebediyete kadar ulaştırsın. Hazreti Muhammed Emîn hürmetine, âmîn.
- V. Allah, ona uzun ömürler verip yaşatsın; korkulup çekinilen şeylerden onu korusun; ve Cenâb-ı-Hak, onun sonunu, istediği ve dilediği gibi iyilikle getsin.
- VI. Boyunlarında zincirler, sanki onlar güvercinlerin boynundaki gerdanlık ve halk ise, güvercinlerdir.
- VII. İlkbahâr buludunun saçtığı bereket, emîrin sahâvet günü bağışlaması gibidir. Emîrin bağışlaması, pınarın gözesi gibidir. Buludun bağışlaması ise, ancak bir damla sudur. Emîrin bağışlaması, keyifli vakitte olduğu halde; buludunki, ağlama zamanındadır.

(*) Arapçaların tercümesinde, çok yardımını gördüğüm arkadaşım Dı Ali Ekber Genceli Bey'e, burada teşekkürü bir borç bilirim.

- VIII. Onun devletinde, karışıklıklar sükûnet bulur ve onun satvetinin korkusundan yatıştır. Nitekim, bütün ülkelerde, emniyet ve korkusuzluk görürsün.
- IX. Allah, emanetleri, sahiblerine tevdi etmenizi emrediyor.
- X. Ey (saḥâvetiyle meşhur olan Zâide-oğlu) *Ma'an*'ın cömertliğini anlatan, ma'nâ bul ve ona söyle ki, burada senden başka ona şefâ'at edecek yoktur.
- XI. Onların yanında bulunanların hepsi, sevinirler.
- XII. Büyüklerin indinde özür kabul olunur; ve bu, en büyük arzu ve istektir.
- XIII. Bağışlaması, keremi, lûtfü ve ihsânı hürmetine.
- XIV. Allah ırak etsin, Allah korusun ve saklasın, Allah kötü işlerden ve fuhuştan korusun.
- XV. Allahın indinde din, İslâm dinidir. Söyle ki, Cenab-ı-Hak, mülkün sahibidir; O, mülkü istediğine verir ve istediğinden alır.
- XVI. Eş ve arkadaşlardan mukaddestir; Allah, İntikâm Sâhibi ve 'Azîzdir.
- XVII. Onlar için, Cehennemden (yakıcı) döşekler ve üzerlerinde de örtüler vardır.
- XVIII. Bizim ordumuz, onlara galibdir.
- XIX. Affetmek, zaferin zekâtıdır.
- XX. Kafese girmiş karga gibi.
- XXI. Cenab-i-Hak, bana yeter! O, ne güzel yardımcıdır.
- XXII. Ben, gömleğimi kefen etmiş bulunuyorum; artık düşmandan korkar mıyım? Ey düşman, benden sakın ki, ağzımdan ateş püskürüyorum.
- XXIII. Yok olup, unutulup gitmiş gibi.
- XXIV. Cenab-i-Hak, sizi velî (hükümdâr) tayin etti.
- XXV. Cenab-i-Hak onları, güzel niyetlerine kavuştursun ve onlara saâdetle, selâmetle, emniyet ve korkusuzlukla, uzun ömürler versin, Peygamberlerin Efendisi hürmetine, âmîn, âmîn.

- XXVI. En doğrusunu, Yüce-Tanrı bilir.
- XXVII. Yalan hâdise, sonunda doğrulur.
- XXVIII. Bu طغان «muğakân» (= h. 1111) senesinde halk muğber olur. غلاس «Galas» (= h. 1120) yılında ise, perişan ve dağınık olur. Eğer «galas»dan sonra yaşıyacak olursan, göreceksin ki, padişah, memleket, millet ve din, yeniden canlanacaktır.
- XXIX. Bütün kâfirler, bir tek millet sayılır.
- XXX. Cenab-i-Hak, onlara yardım etsin ve muzaffer kılıp, onların ihsanlarından bütün halkı müstefid eylesin.
- XXXI. Pâk ve doğru İmamların hiçbirisini, kible-ehlinden inkâr etmeyiz.
- XXXII. Vay olsun o namaz kılanlara ki, namazlarında huşû' etmezler.
- XXXIII. Namazlarında huşû' eden müminler, necât bulurlar.

6 a. ^{5 b.} چون بوی گندم از سرخسها بلند
بهر ابرو صندلیه در کم
گشایی هیکل بر که کانتی .
الهی کام و حوت هم هو .
منتهی سلطان، آخر الاله انزل
مخیر دوستی وجود علی دانم
هر فریب غیبی با در ابرو .
بنده کفر بر نفس زاده قرین
کس حریفی ادوات کله کله خوار کوب
او که خوار است و تی تی کای مالنا پور حواش آه کلوز خوار کوب
سید گیلو دیو سا بی بی رانتم دولت کلاک خان بی جاده در نزل
او دلی او دلی سکرتین نم بر جبهه کوب دست و خطا ای دل دلت
مسکنه در صفت نوبه بنام بر نای و پینه کلاک افق او دلی کین
دیو بنی بید، سواران شمشیر خواران نه نه ایوه هم کوب یک کوب
او دلی سلطان را نه سوادت ما شیره فرسود که چشم روین با
متر از کای کس خواران دیده سوادت کله کله ای کوب کس در نه خواران
بقره سواران دولت ده خواران ایوه کوبه و کوبه و کوبه و کوبه

انتقد در این بنا و بر این بنا از این مسووقه آداب بر تها
بر تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه
در تها که در این مسووقه از این مسووقه

سهم خالص بود که
یک اند از این مسووقه
فرقه خالص
مجموعه
صیقل
و سایر
دایب
انصار
اداره
که سفار
کشوران
نویسندگان
و دیگران
بر کتب
بزرگ
در سق

داخل عالم باهم و دوستی همی و جمع او بود جهت گزیندن و گنجینه
 سترای و اولاد با همی و زانو یکی کله لعل و آنکه هر دو را در لعل
 او که فرزند آسم کریم زایند و با او چنان بود و صاحب مینت اولاد و سزا لعل
 نفسی در وقت نهضت از نشانی و کله در گنج همی و حق است و سر برین زلف
 حقیقی و احسان و معرفت او از هم است نه چنان که در زلف در دل لعل
 زکوة لعل هر دو اولاد او در آسم آبروب است که سخته همی در لعل
 بیشترند و از همان است و سفاقت زلف و عین و نوعا لعل آن نمود
 و بدانند آبروب همی بهتر است که لعل و کله در گنج لعل در وقت
 و اعظم و وقت و وقت است که سیم صفت و نجای است که تمام اهداء
 توانا بسیم در صورتی که سیمین اداء است که هر قدر زلف و دفع از کله
 او در اولاد و صحت بود کفایت خدمت و او را نظریه بسیم است و بداند
 و فهمیدند و آنکه استیم چنانچه و استیع و تار و دانه که هر دو را
 شنیدی او بداند استیم این است که در اولاد از پسر پسر فرزند
 او بود و او را فرزند سیمین و سفاقت که سیمین کفای صبح کله
 و کله است سوار است او را اولاد است و دفع و یک استیم در زلف است

کفایت خدمت او که سیمین کفای است و هر چه ضرورتی است لعل است سفاقت و سیمین
 یعنی استیم ثانی است سوزش است سیمین لعل سفاقت و طویلی است سفاقت و سیمین
 و لعل فرزند او که سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 موضوع است که کله و سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 بر سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 فرزند سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 و سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 و سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت
 سفاقت است سیمین است سفاقت است سیمین است سفاقت و سیمین است سفاقت

1. Die erste Aufgabe ist die Bestimmung der
 2. Die zweite Aufgabe ist die Bestimmung der
 3. Die dritte Aufgabe ist die Bestimmung der
 4. Die vierte Aufgabe ist die Bestimmung der
 5. Die fünfte Aufgabe ist die Bestimmung der
 6. Die sechste Aufgabe ist die Bestimmung der
 7. Die siebte Aufgabe ist die Bestimmung der
 8. Die achte Aufgabe ist die Bestimmung der
 9. Die neunte Aufgabe ist die Bestimmung der
 10. Die zehnte Aufgabe ist die Bestimmung der

1. Die erste Aufgabe ist die Bestimmung der
 2. Die zweite Aufgabe ist die Bestimmung der
 3. Die dritte Aufgabe ist die Bestimmung der
 4. Die vierte Aufgabe ist die Bestimmung der
 5. Die fünfte Aufgabe ist die Bestimmung der
 6. Die sechste Aufgabe ist die Bestimmung der
 7. Die siebte Aufgabe ist die Bestimmung der
 8. Die achte Aufgabe ist die Bestimmung der
 9. Die neunte Aufgabe ist die Bestimmung der
 10. Die zehnte Aufgabe ist die Bestimmung der

قوت خود را که از آن به لحاظ اعتبار از او می آید و از آن به
 اوقات او نمی آید که از او گرفته شود بلکه از او گرفته شود
 که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 در دست خود دارد و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 بر خداوند است و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 الحاح و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 بوضع و تقیید زده آید هر چه در او بر او می آید که از او گرفته شود
 بپوشانند و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 چنین که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 اسباب که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 میندازد که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 در آن وقت که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود

و تمامی خدمت خود را از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 بگیرند که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 نباید که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 متحقق که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 شش که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 اوضاع که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 بگیرند که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 نباید که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 اینها را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 اینها را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 در آن وقت که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 میندازد که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود
 در آن وقت که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود و او را که از او گرفته شود

دین کی توجیہ کی ہے اور اس کے خلاف ہرگز نہیں

کے لئے جس کے لئے کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

یہ ہے جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

جو کہ اس میں کوئی شک نہیں ہے

و سایر کما هرگاه بیاید در کتب مشهوره که در کتب معتقد
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب

و کتب عالی از دین و کلام و سایر کتب مشهوره که در کتب معتقد
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب
 و در بیان کلام فرسوسا چه در کتب قدیمه و چه در کتب

والتفكير في كل شيء من غير حكمة
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك
 والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

والاعتناء بالعلم والفضل
 في كل وقت من وقتك

در آن کس که صفتند استند و نورانی قید است او لطیف است
 هر روز و شبی رعایت خاک تکان تا در آن حالت صفت در آن روزها
 او گفت فخره نیز نه باشد نورانی و نیز نه در آن روزها که در آن حالت
 بود و در آن فعل آنکه کفری بود که او را بر او پیوست اندک بود و در
 قیاس بعد از آنکه مشغول نشود او در آن روزها در آن حالت که در آن
 شد صفت با بر او بر او نشسته است و در آن حالت که در آن روزها در آن
 و سایر روزها نیز در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 زیرا در آن حالت که در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 الحس و در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که آن را چه نام داشتند و در آن حالت که در آن روزها در آن
 فعلی که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 و در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن

19a.

بوت هم کشوری است و هر روز آن است که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن
 که در آن روزها در آن روزها در آن حالت که در آن روزها در آن

در باره آسایش در بیان آنست که بقصد آنکه در وقت و بعد از آن که
 حق بکشد ، او را بفرمان و یاد کند و آنچه از طهارت و پاکی و پاکیزگی
 و پندار او است که بپوشد ، از آنکه او را بکشد و از حق بدانی او براند
 و آنچه بریزد ، تا خلی و غیر آنکه او را در وقت آن که از او بکشد ، در کف
 و پیشتر و بعد از آنکه در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 بطریق آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 ایستاده بود ، و در بیان آنست که بقصد آنکه در وقت و بعد از آن که
 حق بکشد ، او را بفرمان و یاد کند و آنچه از طهارت و پاکی و پاکیزگی
 و پندار او است که بپوشد ، از آنکه او را بکشد و از حق بدانی او براند
 و آنچه بریزد ، تا خلی و غیر آنکه او را در وقت آن که از او بکشد ، در کف
 و پیشتر و بعد از آنکه در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 بطریق آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف

و با طهارت شاه از قدر غیر هم ، حقش بپوشد ، تا که از غیر به زمین
 برسد ، و از آنکه در وقت آنکه او را بکشد ، در کف و یا در آنکه او را در کف
 و پیشتر و بعد از آنکه در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 بطریق آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 ایستاده بود ، و در بیان آنست که بقصد آنکه در وقت و بعد از آن که
 حق بکشد ، او را بفرمان و یاد کند و آنچه از طهارت و پاکی و پاکیزگی
 و پندار او است که بپوشد ، از آنکه او را بکشد و از حق بدانی او براند
 و آنچه بریزد ، تا خلی و غیر آنکه او را در وقت آن که از او بکشد ، در کف
 و پیشتر و بعد از آنکه در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 بطریق آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 ایستاده بود ، و در بیان آنست که بقصد آنکه در وقت و بعد از آن که
 حق بکشد ، او را بفرمان و یاد کند و آنچه از طهارت و پاکی و پاکیزگی
 و پندار او است که بپوشد ، از آنکه او را بکشد و از حق بدانی او براند
 و آنچه بریزد ، تا خلی و غیر آنکه او را در وقت آن که از او بکشد ، در کف
 و پیشتر و بعد از آنکه در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف
 بطریق آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف و یا در آنکه او را در کف

تجدید الحیوة وادایگی و سالیان صحت و آرزوی امان و رفاه

بجاورد ولی که استیاضه آید از آن اولیاد التي خاطری خفته
 طلب ای که می طایره نفس نشکند و زلفت ایامر الهی بهار است
 امانش باقی بماند و صبر و تقوی استوارت نظر آرد. معین السوالات
 خارج و ریب ارشاد قرآن و فقهی چه گویند و باطل را به با یا بند این
 استخوان و سایر بویژه اما بعد مغرب در اول ریب کنی جنت به به
 ایوان اولیاد که قهر منی و کله از بخت کرم کرم لایم و نام و یاس
 و چو قالی بر بالی غم خویش انچه درای و در کس که جنی نفس و طوری ای که
 و خطور در دست بوی امانه که در ریب و سایر یک کس در این
 و از آن که کس که در ریب استی سخت آید که در دست و غیره
 لب نه خود زدن یکی با کله که در ریب و بار و ناز قید کرده ضل مغرب
 و شمع انبیه حال شده که در با و چه در ششم ایوانه و ناز از غم
 اولیاد تراست در هر ایچو به چندی قول سعیدین انبیه من سعید
 سا پیروز و چه در انچه در و در آن شایقی از سخن انبیه من سعید
 خانه خود نفس که از آن زیاده است و فقهی که در ریب و به اولیاد
 بر این که در آن نوزده منی بوی تو یکی و کس نوزده با نوار و انصار
 به اولیاد از این شایقی غیر اولیاد سعید به علمه برقی قیوم شاه
 عیسای من استیاضه و کتب فقهی حج و احراق و سعید مغرب منی